

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

**Právněteoretické a právněfilosofické aspekty formální a materiální
pravdy v soudním řízení**

Autor: **Pavel Ondřejek**

Vedoucí diplomové práce: Prof. JUDr. Aleš Gerloch, CSc.

červen 2007

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci zpracoval samostatně a že jsem prameny, ze kterých jsem ve své práci čerpal, označil způsobem ve vědecké práci obvyklým.

červen 2007

Pavel Ondřejek

Obsah:

Seznam použitých zkratek:.....	2
1. Úvod.....	3
2. Rozsah práce a použitá terminologie.....	6
3. Různá pojetí formální a materiální pravdy.....	9
4. Filosofické aspekty pojetí formální a materiální pravdy....	15
4.1 Předmět dokazování	16
4.2 Vývoj právněteoretických koncepcí dokazování	18
4.3 Filosofické koncepce pojmu pravda	20
4.3.1 Korespondenční teorie pravdy	22
4.3.2 Koherenční teorie	24
4.3.3 Pragmatická teorie pravdy	26
4.3.4 Shrnutí	29
4.4 Exkurs: Aplikace statistických metod v procesu dokazování v USA a reakce právní vědy	30
5. Vývoj teorií zjišťování skutkového stavu v soudním procesu.	35
5.1 Stručný vývoj pojetí formální a materiální pravdy do konce 18. století.	35
5.2 Moderní kodifikace 19. století	39
5.3 Období socialismu: ideologické pojetí formální a materiální pravdy	43
5.4 Transformace právního řádu po roce 1989 a pojetí formální a materiální pravdy	45
6. Formální a materiální pravda pohledem ústavně zaručených práv.....	48
7. Pojetí formální a materiální pravdy v civilním procesu.....	57
7.1 Aktivita soudce při zjišťování skutkového stavu	58
7.2 Zjišťování skutkového stavu v institutech sloužících k urychlení řízení	63
8. Pojetí formální a materiální pravdy v trestním procesu.....	67
8.1. „Materiální“ pravda v trestním řízení podle současného znění § 2 odst. 5 tr. ř.	67
8.2. Konsenzuální modely rozhodování trestních případů a prvky formální pravdy v trestním procesu	70
9. Závěr.....	75
Použitá literatura:.....	79

Seznam použitých zkratek:

CŘS	civilní řád soudní, zákon č. 113/1895 ř. z.
dZPO	Zivilprozeßordnung, (německý) občanský soudní řád, zákon z 30. ledna 1877, publikovaný 12. 9. 1950 BGBI 533 ve znění pozdějších předpisů
ESLP	Evropský soud pro lidská práva
Ger. W.	Gerechtelijk Wetboek (belgický zákoník civilního řízení), zákon č. 1967-10-10/35 ve znění pozdějších předpisů
HUDOC	elektronická databáze rozsudků Evropského soudu pro lidská práva
LZPS	Listina základních práv a svobod, vyhlášená pod č. 2/1993 Sb.
o. s. ř.	občanský soudní řád, zákon č. 99/1963 Sb. v platném znění
StPO	Strafprozeßordnung, německý trestní řád, zákon z 12. září 1950, BGBI, 455 ve znění pozdějších předpisů
tr. ř.	trestní řád, zákon č. 141/1961 Sb. v platném znění
ř. z.	říšský zákoník
ÚS	Ústavní soud ČR
Ústava	Ústava ČR, úst. zák. č. 1/1993 Sb. v platném znění
Ústava ČSSR	úst. zákon č. 100/1960 Sb.
Úmluva	Evropská úmluva na ochranu lidských práv, vyhl. pod č. 209/1992 Sb.

1. Úvod

Předmětem diplomové práce je zpracování sice úzkého, ale o to zajímavějšího tématu z oblasti aplikace práva soudy. Důvodem, proč jsem si toto téma zvolil, je mé přesvědčení, že problematika zjišťování skutkového stavu tvořící základ prakticky každého soudního rozhodnutí bývá odsunována do pozadí, zatímco značné oblibě se v současnosti těší analýza právních otázek vyvstávajících zejména při řešení tzv. těžkých případů (hard cases), které proslavily zejména práce profesorů H. L. A. Harta a R. Dworkina.¹

Skutečnost, že zájem právníků o teoretické studium problematiky nalézání skutkového stavu není úměrný jeho významu v procesu aplikace práva, se čas od času stává předmětem kritiky. Tak například americký profesor William Twining uvádí ve svém článku, nazvaném příznačně „Taking Facts Seriously“, že v americké literatuře existují minimálně od třicátých let dvacátého století důkazy o nerovnováze v pozornosti, která je věnována právním otázkám (questions of law) případů řešených zejména vyššími soudy a na druhé straně otázkám skutkovým (questions of fact), které se vyskytují v řízeních před soudy první instance, odvolacími soudy a v právu obecně. Toto tvrzení platí nejen v oblasti právního vzdělávání, ale zahrnuje obecně celý právní diskurz.²

Podobný závěr platí podle mého názoru i pro českou právní vědu. Stačí připomenout fakt, že k nejcitovanějším pracím na toto téma stále patří více než padesát let stará monografie

¹ Hart, H. L. A.: *The Concept of Law*, 2nd ed., Clarendon Press, Oxford, 1994; Dworkin, R.: *Hard Cases*, *Harvard Law Review*, roč. 88, 6/1975, str. 1057an. K další diskusi viz. zejména Dodatek (Postscript) k 2. vydání *Concept of Law* (p. 238an.)

² Twining, W.: *Taking Fact Seriously*, *Journal of Legal Education*, ročník 34, 1984, str. 24. Tentýž autor zpracovává a teoreticky zdůvodňuje své myšlenky v článku: *Taking Fact Seriously - Again*, *Journal of Legal Education*, roč. 55, 2005, str. 360 an.

prof. Františka Štajgra Materiální pravda v občanském soudním řízení³, která se nadto věnuje převážně rozboru platné právní úpravy důkazních prostředků v civilním procesu a veškeré teoretické otázky řeší v duchu tehdy panující ideologie.

Ve své práci se pokusím nastínit některé aspekty problematiky zjišťování skutkového stavu, konkrétně problematiku různého pojetí formální a materiální pravdy. Téma je to podle mého názoru aktuální, neboť v současném rychle se měnícím právním řádu České republiky se snaha po urychleném návratu mezi vyspělé právní kultury mnohdy nesečkala se stejným úsilím po teoretickém zdůvodnění té či oné právní úpravy. V zásadě stejný závěr lze učinit podle mého názoru o procesu sbližování českého práva s právem Evropské Unie.

Otázkami pojetí formální a materiální pravdy se ve své judikatuře zabýval několikrát i český Ústavní soud, přičemž ne všechny jeho závěry lze bez kritických připomínek přijmout. Jako příklad uvedu náleží Ústavního soudu v kauze navrácení zámku Opočno, kde základem odůvodnění ÚS bylo tvrzení, že česká právní úprava občanského soudního řízení neopouští ani ve sporném řízení tzv. zásadu materiální pravdy, jejíž dodržování je předpokladem pro dosažení účelu soudního řízení, totiž zajistit spravedlivou ochranu práv a oprávněných zájmů účastníků řízení.⁴

Pojetí formální a materiální pravdy s sebou nese přirozeně řadu filosofických aspektů. Samotný pojem pravdy je předmětem zkoumání filosofie, konkrétně filosofické disciplíny ontologie. Problematikou poznatelnosti se zabývá teorií poznání, nazývaná též epistemologie nebo gnoseologie.

V práci se zabývám i aspekty logiky, neboť jak je dále nastíněno, to, co je obecně nazýváno hledáním pravdy v procesu,

³ Štajgr, F.: Materiální pravda v soudním řízení, Praha 1954.

⁴ Nález ÚS z 16. 12. 2004, III. ÚS 107/04, Sb. n. a u. ÚS, sv. č. 35, č. 129, str. 509 an. Ke kritice viz. Kühn, Z.: Aplikace práva soudcem v éře středoevropského komunismu a transformace: analýza příčin postkomunistické právní krize. Praha 2005, str. 143.

je ve skutečnosti hodnocení pravdivosti důkazů provedených soudem. S těmito otázkami souvisí i některé zajímavé aplikace statistických a pravděpodobnostních metod v judikatuře USA, které se staly předmětem akademické diskuse.

Přesto není možné úlohu filosofické metodologie při řešení právních otázek přeceňovat. Lze souhlasit s názorem, že „v otázkách pravdy není filosofie procesnímu právu příliš nápomocna“⁵. Je tomu tak podle mého názoru proto, že zkoumaná problematika se v právu významně odlišuje pro svůj praktický charakter.

Historické aspekty popsané v 5. kapitole popisují vývoj a rozdílné chápání formální a materiální pravdy od počátků existence procesního práva, s důrazem na pojetí v průběhu 19. a 20. století. Význam historického ohlednutí vnímám v tom, že po čtyřicetiletém období, kdy materiální a formální pravda byly chápány v duchu komunistické ideologie jako vůdčí procesní principy, změny právního řádu vyžadují bližší zkoumání a návrat ke klasickému pojetí.

Po teoretické části se v práci zaměřím na projevy pojetí formální a materiální pravdy v platném právu a judikatuře. Nejprve se budu věnovat aspektům ústavněprávním a poté některým institutům civilního a trestního řízení.

⁵ Winterová, A.: Hledání pravdy v civilním procesu. In: Právnická fakulta UK 1348 - 1998, jubilejní sborník, Praha 1998, str. 73.

2. Rozsah práce a použitá terminologie

Na úvod považuji za vhodné omezit rozsah, kterému se budu v této práci věnovat. Předně budu vycházet z pojetí kontinentálního typu právní kultury, jinými právními kulturami se budu zabývat pouze tehdy, pokud na příslušnou úpravu odkážu.

Pokud jde o soudní řízení, v rámci něhož se budu problematice věnovat, zde bych se omezil na dva jeho základní typy - civilní a trestní proces. Pokud jde o ostatní druhy soudního řízení: řízení podle zákona o Ústavním soudu a úprava správního soudnictví soudním řádem správním a částí pátou o. s. ř., těch se v této práci dotýkat nebudu. Důvodem je jednak omezený rozsah této práce, ale především to, že výše uvedené procesní předpisy nevěnují problematice pojetí formální a materiální pravdy zvláštní pozornost a tudíž pro aplikaci platí subsidiární úprava občanského soudního řízení.⁶ Práce se rovněž nezabývá řízením před jinými než vnitrostátními soudy (například před mezinárodními tribunály nebo soudy EU) ani jiným než soudním řízením (správním nebo rozhodčím).

Další otázkou, kterou považuji za vhodné se zabývat na úvod své práce, je terminologie, kterou budu používat. Především je třeba zdůraznit, že v české ale ani v zahraniční literatuře nepanuje jednota nejen pokud jde o terminologii, ale co je podstatnější ani ohledně samotného pojetí. Z hlediska pojmosloví se například kromě pojmu „formální pravda“ se setkáváme zejména ve starší české literatuře s pojmem „procesní pravda“⁷, rovněž namísto pojmu „materiální pravda“ se ve literatuře 18. a 19. století vyskytuje pojem „přírodovědecká pravda“⁸. Ze zahraniční

⁶ V zákoně 150/2002 Sb. ve znění pozdějších předpisů (soudní řád správní) je subsidiarita o. s. ř. upravena v § 64, v zákoně 182/1993 Sb. ve znění pozdějších předpisů (zákon o Ústavním soudu) v § 63.

⁷ Např. u Antonína Menouška: Pravda materiální a procesní (studie z nového soudního řádu), Praha 1898.

⁸ viz. Macur, J.: Postmodernismus a zjišťování skutkového stavu v civilním soudním řízení, Acta Universitatis Masarykianae Brunensis - Iuridica,

literatury bych uvedl anglickou obdobu formální pravdy: „formal legal truth“ a materiální pravdy: „substantive truth“ u Summerse⁹ případně „objective truth“ u Perelmana¹⁰

V německy psané literatuře se můžeme setkat s pojmy „formelle Wahrheit“ stejně jako „prozesuelle Wahrheit“ jako výraz formální pravdy, jejíž opozitem je „materielle Wahrheit“.¹¹

Ze starší literatury lze připomenout Hanse Kelsena, který se pojmům formální a materiální pravda vyhýbá, ale pro popis skutečnosti zjištěné soudem, která „vytváří“ skutkový stav, který posléze soud podřazuje pod příslušné právní pravidlo, používá pojem „legal fact“ (právní fakt). Pokud hovoří o realitě, tak jak se udála ve vnějším světě, používá prostě označení „fact“.¹²

Nadto se ve filosofické literatuře vyskytuje výraz objektivní a subjektivní pravda, popřípadě též absolutní a relativní pravda. Pojem subjektivní pravda vždy souvisí s přesvědčením jednotlivce o pravdivosti určitých tvrzení, význam pojmu objektivní pravda je závislý na filosofickém pojetí pravdy (o něm blíže v kapitole 4.3).

Pojmosloví formální a materiální pravda je kritizováno v pracích prof. Macura, který uvádí, že „pojem ‚formální pravda‘...nikdy nebyl přesně vymezen a definován.“¹³ K pojmu materiální pravda poté uvádí, že je „stejně bezvýznamný a

Masarykova Universita, Brno 2001, str. 45.

⁹ Summers, R.: Formal Legal Truth and Substantive Truth in Judicial Fact-Finding, In: Summers, R. (ed.): Essays in Legal Theory, Dordrecht, London, Boston, 2000, str. 285 - 286.

¹⁰ Perelman, Ch.: Judicial Reasoning, Israel Law Review, roč. 1, 1966, str. 364.

¹¹ Stamp, F.: Die Wahrheit in Strafverfahren: Eine Untersuchung zur prozesuellen Wahrheit unter besonderer Berücksichtigung der Perspektive des erkennenden Gerichts in der Hauptverhandlung, Kieler Rechtswissenschaftliche Abhandlungen (NF) - Band 16, Baden-Baden, Nomos, 1998, str. 17 a německá literatura tam obsažená.

¹² Kelsen, H.: The Principle of Sovereign Equality of States as a Basis for International Organization, Yale Law Journal, roč. 53, č. 2/1944, str. 218.

¹³ Macur, J.: Základní teoretické otázky legislativní koncepce civilního procesu. Bulletin Advokacie 9/1998, str. 14.

zavádějící“.¹⁴ Kritika prof. Macura je založena na přesvědčení, že spojení adjektiv „formální“ nebo „materiální“ s pojmem pravdy vytváří nežádoucí terminologii, popírající samotnou podstatu pravdy, která je „vnitřně jednotná a obsahově jednoznačná.“¹⁵

S kritikou pojmosloví lze souhlasit do té míry, že spojení „formální pravda“ i „materiální pravda“ jsou historicky podmíněná a dost možná i lingvisticky ne zcela přesná, protože například termín „procesní pravda“ jako synonymum „formální pravdy“ vyjadřuje přesněji podstatu pojmu, protože onou formou, v rámci níž je pravda stanovována je soudní proces. Pojem materiální pravdy je pak podle mého názoru nutno vnímat jako antonymum k pravdě formální. Sám o sobě jednoznačný význam nedává.

Přes tyto své poznámky rozlišování pojmů formální a materiální pravda narozdíl od prof. Macura nezavrhuji. Důležitým argumentem pro jeho zachování je pro mě úzus, který ohledně této terminologie panuje už přibližně dvě století. Důležitější než terminologie je však pojetí a významy, jaké pojmům formální a materiální pravda přisoudíme.

Rozlišování formální a materiální pravdy nepřináší ani relativizaci pojmu pravda z hlediska filosofického, protože je používáno právě jen pro oblast procesního práva a ukazuje, nakolik je zjišťování skutkového stavu založeno na volné úvaze soudu nebo na jeho vázanosti různými formalitami. Tato formální pravidla prof. Macur příkladmo vyjmenovává: „právní domněnky, fikce, zákaz dokazování, urychlování řízení za pomoci prekluzivních lhůt, apod.“¹⁶ Pojem formální pravda je tak výsledkem abstrakce a v případě jeho zavrnutí bychom museli důsledky určitých procesních institutů tak jako tak určitým způsobem vyjádřit.

¹⁴ Ibid., str. 15.

¹⁵ Ibid., str. 16.

¹⁶ Ibid., str. 15.

3. Různá pojetí formální a materiální pravdy

Jak je výše uvedeno, v této práci se přidržuji terminologie formální a materiální pravda, která je nejpoužívanější, nicméně nese i jisté prvky významové neurčitosti, zejména uvážíme-li, jaký smysl byl těmto pojmům přisuzován v nedávné historii. Proto kladu v této práci důraz na pojetí, se kterým budu pracovat.

Především se v této souvislosti nabízí otázka, do jaké míry přiznáme formální a materiální pravdě povahu procesního principu. Je pravdou, že pojem právní princip, jehož druhem jsou i odvětvové a tedy procesní principy, je pojem neostrý. Různé významy tohoto pojmu shrnuje prof. Boguszak, přičemž objektivní pravdu řadí mezi principy, pojímané jako „název, charakterizující podstatné znaky nějakého právního institutu...V tomto pojetí se pojmu užívá pro systematickou deskripci v právu. Někdy je však traktován jako pramen tvorby práva nebo jeho interpretace, takže může mít i normativní význam.“¹⁷ Důležité však je, že přes tento eventuální normativní význam je pojem „objektivní pravda“ zařazen do kategorie principů, které nejsou pravidla.

Obtížnost zařazení pojmu formální a materiální pravdy do systému procesních principů je dána jednak historicky, protože pojem materiální pravdy byl svého času postaven jako základní zásada veškerého procesu¹⁸, jednak tím, že jak uvádí prof. Zoulík „otázkou pravdy je třeba se v procesu zabývat ať již jako procesním principem (který bývá vůbec zpochybňován s poukazem na to, že zjištění pravdy je sám cíl řízení) nebo právě v souvislosti s cílem a smyslem civilního procesu.“¹⁹ Tato dualita cíle řízení a procesního principu se nevyskytuje u jiných procesních principů, proto se mi jeví jako správný přístup,

¹⁷ Boguszak, J.: Principy, hodnoty, finalita. In: Boguszak, J. (ed): Právní principy, Pelhřimov 1999, str. 24 - 25.

¹⁸ Weinberger, O.: Logické a metodologické základy důkazu v oboru práva, Stát a právo, 13/1967, str. 210, blíže také v kapitole 5.

¹⁹ Winterová, A.: Civilní právo procesní, 3. vyd., Praha 2003, str. 86 - 87.

podle kterého je materiální a formální pravda pojímána nikoli jako princip, ovládající celý proces, nýbrž jako *důsledek jednotlivých procesních institutů*.²⁰ Tak například § 314b odst. 2 tr. ř. stanoví: „*Byl-li soudu s doručením návrhu předán zadržený podezřelý, soudce jej do 24 hodin vyslechně jako obviněného, zejména k okolnostem zadržení a důvodům vazby, dále k tomu, které skutečnosti považuje za nesporné, a zda souhlasí s tím, aby takové skutečnosti nebyly v hlavním líčení dokazovány...*“. Tuto úpravu lze hodnotit jako vedoucí k formální pravdě, na které je výsledné rozhodnutí samosoudce založeno. To však neznamená, že by trestní řízení jako celek nebo zjednodušené řízení před samosoudcem samotné bylo ovládáno principem formální pravdy. Důvodem jsou ostatní procesní záruky, které slouží k tomu, aby pravda o skutku byla náležitě zjištěna (např. právo na obhajobu, povinnost orgánů činných v trestním řízení zjišťovat skutkový stav věci, o němž nejsou důvodné pochybnosti, a to v rozsahu, který je nezbytný pro jejich rozhodnutí podle § 2 odst. 5 tr. ř. atd.). K podobným závěrům lze dospět v civilním procesu v případě kontumačního rozsudku nebo rozsudku pro zmeškání.²¹

Nalezení pravdy o skutkovém stavu v řízení je proto třeba pojímat primárně jako cíl procesu. Je tomu tak proto, že ať již jde o civilní nebo trestní proces, řízení probíhá vždy o skutku – události ve vnějším světě, o které alespoň jeden ze subjektů řízení tvrdí, že proběhla v minulosti a zavedla tak příčinu řízení. Ve vzácných případech, které ale patří spíše k akademickým, se všichni účastníci řízení shodnou na všech skutkových otázkách případu. Poté se ve sporném civilním řízení pravda nezjišťuje a soud přijme shodná tvrzení účastníků „za svá“. Naproti tomu v nesporném řízení nebo v trestním procesu soud není zbaven povinnosti pokusit se zjistit co možná

²⁰ Takové pojetí zastával doc. Fiala viz. Winterová, A.: op. cit. sub 5, str. 71.

²¹ Winterová, A.: op. cit. sub 19, str. 90. „procesní principy neplatí beze zbytku jako takové, každý proces se svými instituty pouze přibližuje koncepci, kterou ten který procesní institut vytváří.“

nejpřesněji relevantní události, tak jak se skutečně udály. Důležité ovšem je, že nalezení pravdy o ději, který se udál v minulosti nelze pojímat jako nejdůležitější a základní povinnost soudu. Správnější se mi jeví názor, podle kterého „proces má směřovat pokud možno k pravdivému poznání, které jediné může být v principu základem spravedlivého rozhodnutí. Pravdivost poznání je však určována a do jisté míry i limitována pravidly, v jejichž rámci se poznávání skutečnosti děje.“²² Tento závěr podle mého názoru platí i pro oblast trestního řízení, byť v něm je povinnost zjistit skutkový stav tradičně pojímána jako základní účel, viz. dnes § 1 odst. 1 tr. ř., a to proto, že sankce pro obviněného jsou spojeny s většími zásahy do jeho práv (v krajním případě v některých zemích dokonce vedou ke ztrátě života) a také společenský zájem na potrestání pachatele trestného činu je zřejmě vyšší než zájem na vyřešení sporu o právo tak, aby pravdivost skutkových zjištění převažovala nad ostatními hodnotami - např. procesní ekonomii.

Názor, že nalezení pravdy v soudním řízení je základním cílem každého procesu, je tradičně zpochybňován také v anglické literatuře. Klasická učebnice anglického důkazního práva²³ je rozdělena do dvou základních částí. V první části se autoři zabývají otázkami důkazů, které slouží k zjišťování pravdy. Ve druhé části otázkami přípustnosti (*admissibility*), a zejména pravidly, která vylučují, aby určité skutečnosti byly dokázány (*exclusionary rules*). Podle autorů pravidla o nepřípustnosti určitých skutečností jako důkazů „hrají v důkazním právu velmi důležitou roli, tak důležitou, že je se někdy tvrdí, že hlavní část práva je věnována zjištění, co není důkaz.“²⁴

V uvedené monografii anglického procesního práva se autoři věnují důkaznímu právu obecně a zmiňují výjimky týkající se

²² Ibid.

²³ Cross, R., Wilkins, N.: *An Outline of the Law of Evidence*, 4. vyd., London 1975.

²⁴ Ibid., str. 2., stejnými otázkami se zabývá ve své eseji i Robert Summers: op. cit. sub. 9.

civilního nebo trestního procesu. Tento přístup není typický pro českou literaturu, protože jednotlivá odvětví procesního práva jsou vnímána jako samostatná. Přesto i u nás existují výjimky, například série článků s názvem „Problémy dokazování“ uveřejněná v časopise Stát a právo, roč. 13/1967. Autoři v úvodu uvádějí, že se jedná o „první pokus o komplexní zpracování procesní problematiky.“²⁵ Osobně si myslím, že pokus o shrnutí základních otázek procesního práva v perspektivě všech relevantních právních odvětví je v mnohých ohledech přínosný.

V oblasti civilního procesu F. Pollock uvádí s jistou mírou nadsázky, že „možná největším ze všech omylů o právu, kterými trpí laická veřejnost ... je ten, že úkolem soudu je zjistit pravdu. Jeho skutečným úkolem je však vyjádřit se k tvrzeným nárokům z hlediska práva a z tohoto hlediska i ohodnotit pravdivost tvrzení...; což ovšem není totéž.“²⁶

Prof. Summers problematiku shrnuje tak, že „ačkoli je z mnoha důvodů obecně žádoucí, aby zjištění soudu odpovídalo skutečné pravdě, a že materiální pravda, nebo co možná nejbližší přiblížení se k ní, v procesu převažuje, přesto odchylky formální pravdy od pravdy materiální jsou v mnohých případech v anglo-americkém procesu záměrné. Důvody odchýlení formální pravdy od materiální musejí být vždy závažné...Odchylky jsou cenou za to, že máme komplexní procesní systém mající více účelů, v němž skutečná pravda, a její právní důsledky, zahrnuje jen jednu z mnoha důležitých, vzájemně protikladných hodnot v procesu aplikace práva.“²⁷

Další otázka, která vyvstává v souvislosti s pojetím formální a materiální pravdy je význam, pod kterým budeme těmito výrazům rozumět. Prof. Štajgr se v úvodu své knihy vyjadřuje v tom

²⁵ kol.: Stát a právo 13/1967, str. 5.

²⁶ Pollock, F.: Essays in the Law, Oxford 1922, str. 275, cit. dle: Summers, R.: op. cit., str. 287.

²⁷ Summers, R.: op. cit., str. 297.

smyslu, že se s přesnou definicí těchto pojmů v žádném díle nesetkal.²⁸ Současně se však sám pokouší tyto pojmy definovat: „formální pravda je taková pravda, ke které se dospělo způsobem, který nezaručuje dostatečně zjištění objektivní pravdy. Materiální pravda je potom taková pravda, ke které se dospělo způsobem, který dostatečně zaručuje zjištění objektivní pravdy.“²⁹ Objektivní pravdu pak chápe prof. Štajgr v souladu s tehdy panující marxistickou filosofií.

Tato definice materiální pravdy je však později kritizována: „Štajgr přistupoval (na rozdíl od mnohých jiných) k otázce [definice pojmu materiální pravdy - pozn. P.O.] seriózně: proto paradoxně jeho přístup ukazuje bezvýhodnost celé teoretické konstrukce... Lze se totiž tázat, co to je „dostatečná záruka zjištění objektivní pravdy?“ Každá lhůta v procesu stanovená pro určitý úkon, každý sebemenší formální požadavek může tuto „záruku“ zpochybňovat, přitom však jsou pro reálné fungování procesu určité lhůty a určité formy nezbytné.“³⁰

U Summerse se setkáváme s definicí formální pravdy jako „všeho, co orgán aplikující právo nalezne jako fakt, bez ohledu, jestli tato fakta souhlasí se skutečnou pravdou nebo ne.“³¹ Materiální pravdu Summers nedefinuje, pouze poukazuje na obecný fakt, že z důvodu legitimacy a akceptace soudního rozhodnutí je nutné, aby toto rozhodnutí bylo založeno na existující skutečnosti.

Ohledně vymezení formální pravdy se zdá, že panuje větší shoda. Většina autorů ji spojuje s určitými formálními požadavky práva, které brání poznání skutkového stavu. Soudem zjištěná „pravda“ poté může, ale i nemusí, být v souladu s objektivní skutečností. Materiální pravda bývá chápána jako protiklad, tedy snaha o odstranění překážek bránících poznání minulé

²⁸ Štajgr, F.: op. cit., str. 13.

²⁹ Ibid.

³⁰ Winterová, A.: op. cit. sub 5, str. 73.

³¹ Summers, R. : op. cit., str. 286.

skutečnosti. Někteří autoři však zdůrazňují, že „podstatou tohoto principu není zjištění úplné pravdy, nýbrž pouze stanovení možnosti pro zjišťování pravdivého stavu.“³² Současné pojetí materiální pravdy se tedy ostře nevymezuje proti procesním formalismům jako v minulosti, nýbrž vychází z definice soudního řízení, v němž soudy rozhodují o případech, které se staly v minulosti a poskytují ochranu právům, která skutečně existují.

³² Winterová, A.: op. cit. sub 19, str. 88.

4. Filosofické aspekty pojetí formální a materiální pravdy

Jak už bylo uvedeno na úvod, pojetí formální a materiální pravdy je neodmyslitelně spojeno s filosofií, jejíž jedním ze základních předmětů zkoumání je pravda. „Sotva bychom našli jiný základní pojem filosofické tradice, který zaujímá tak ústřední úlohu a zároveň tak velké významové kolísání a nejistotu, jako je pojem pravdy.“³³ Vyhledat různé významy a pojetí pojmu pravda by znamenalo prostudovat důkladně dějiny filosofie, neboť danou problematikou se zabývalo množství významných osobností.

Podrobný výčet nejrozličnějších filosofických názorů a teorií ani jejich zevrubná analýza nejen že přesahují možnosti této práce, ale také nejsou jejím úkolem. Z toho důvodu se filosofickým otázkám věnuji pouze v rozsahu, který považuji za důležitý pro účely této práce. Proto se omezím pouze na některé otázky z oblasti právní filosofie a problémy patřící obecné filosofii nastíním pouze v rozsahu důsledků, které se projevují v právu a právní vědě.

Na úvod je třeba zdůraznit, že ačkoli se zde nezabývám primárně otázkami filosofie, neznamená to na druhou stranu, že tato práce popírá význam hlubšího teoretického a filosofického zkoumání. Naopak, v této práci zastávám názor, že hlubší teoretické zkoumání může být v mnohých ohledech nápomocno jak legislativní tak aplikační praxi.

Prof. Weinberger uvádí, že přestože jde v oblasti aplikace práva především o praktickou činnost, tato činnost vyžaduje přibližné metody, úlohou vědy je pak tyto postupy zkoumat a odhalovat jejich nedostatky.³⁴

Stejně tak se ale domnívám, že význam filosofie pro praktickou aplikaci práva nelze přeceňovat. V české literatuře se setkáváme

³³ Puntel B. L.: Wahrheit, In: Krings, H., Baumgartner, H. M., Wild, Ch.: Handbuch Philosophischer Grundbegriffe, Band 6, München, Kösel Verlag, 1973, str. 1649. V této příručce lze nalézt historický vývoj základních názorů na pravdu v oblasti filosofie.

³⁴ Weinberger, O.: op. cit., str. 189.

s tímto názorem u prof. Macura, který odmítá pro oblast zjišťování skutkového stavu pojem formální a materiální pravdy (viz. výše v kapitole 3). Hovoří místo toho o potřebě dosažení „praktické jistoty“: „V oblasti civilního procesu nejde o poznání ve smyslu abstraktním a teoretickém, ale o poznání praktické, které je zcela obdobné získávání pravdivých poznatků v oblasti praktické realizace techniky, ekonomiky apod.“³⁵

Úlohu právní teorie v oblasti praktického řešení sporů se mimo jiné zabýval i prof. William Twining. Podle něj je možno veškeré úkoly právní teorie rozdělit do několika úrovní: od „vysoké teorie“, charakterizované zásadními obecnými otázkami vztahujícími se k předmětu práva, jako je např. funkce, podstata atd. přes „teoretizování na střední úrovni“, až už preskriptivní (např. o aplikaci a interpretaci práva) nebo deskriptivní povahy (testování obecných hypotéz o právu empirickými metodami), až po zkoumání vztahu práva a jiných vědních disciplín. Důležitý význam má i jednotící funkce mající za cíl udržet koherenci v právu. K tomu se přidává navíc „intelektuální historie“ jurisprudence, spočívající v kritickém pohledu na dějiny této vědy a rozbor prací jejích nejvýznamnějších představitelů.³⁶

Podle W. Twininga náleží teoretickoprávní aspekty týkající se dokazování primárně do oblasti „teorií střední úrovně“³⁷, avšak vzhledem k bohatému filosofickému a teoretickému odkazu je třeba se zabývat těmito otázkami i v rámci ostatních oblastí jurisprudence.

4.1 Předmět dokazování

Základní teoretickou otázkou, kterou je nutno řešit na úvod, je otázka předmětu dokazování neboli pravdivost čeho vlastně v soudním řízení zjišťujeme. Zde se názory právní vědy shodují:

³⁵ Macur, J.: op. cit. sub 13, str. 16.

³⁶ Twining, W.: Evidence and Legal Theory, In: Twining, W. (ed.): Common Law and Legal Theory, Blackwell, New York, Oxford, 1986, str. 64.

³⁷ Ibid., str. 65.

nejedná se o hledání pravdy o historické události vnějšího světa, nýbrž posuzování pravdivosti výroků, které byly o této skutečnosti učiněny. V anglické literatuře např. R. Egglestone: „Soudní proces je obecně považován za takový, v němž soudce nejdříve zjistí pravdu o skutečnosti, poté nalezne právo a aplikuje toto právo na pravdivá fakta případu. Nicméně soudce nezjišťuje pravdu v pravém smyslu slova. To, co dělá, je rozhoduje případ na základě důkazů mu předložených.“³⁸ Z německých autorů R. Zippelius uvádí, že „soudce používá ‚operační pravidla‘ (*Operationsregeln*), která mu říkají, na základě jakých podmínek má považovat skutečnosti za zjištěné, a proto je má podřadit pod příslušnou právní normu.“³⁹

Z českých autorů na tuto otázku poukazuje prof. Císařová, přičemž si všímá, že úprava procesních předpisů je rovněž nepřesná: „Téměř běžně se tvrdí, že předmětem dokazování, tj. tím, co se dokazuje, jsou skutečnosti. V tomto smyslu se místy vyjadřuje...byť v negativním smyslu i obč. soudní řád, např. v § 121. Trestní řád mluví v § 89 o dokazování okolností. Žádná z těchto formulací není přesná. Nedokazují se totiž skutečnosti, ani skutky, ani okolnosti,...nýbrž dokazováním se získávají poznatky o nich.“⁴⁰

Prof. Weinberger problematiku rozvíjí tím, že si klade otázku, zdali je pravda přívlastkem výroku nebo soudu (myšlenky vyjádřené výrokem).⁴¹ Podle něj je možná obojí koncepce, ale vzhledem k tomu, že pravdivost soudu dokazujeme prostřednictvím výroků, má tato otázka jen teoretický smysl.⁴²

Lze tedy uzavřít, že jedině o výrocích (deskriptivních větách) lze tvrdit, že jsou pravdivé nebo nikoli. U normativních vět

³⁸ Egglestone, R.: *Evidence, Proof and Probability*, London 1978, str. 1.

³⁹ Zippelius, R.: *Juristische Methodenlehre. Eine Einführung*, 4. vyd., Mnichov, 1985, str. 87. *Operationsregeln* jsou chápána obdobně jako jeden z druhů sekundárních norem (rules of adjudication) u H. L. A. Harta.

⁴⁰ Císařová, D.: *Předmět dokazování*, Stát a právo, roč. 13, 1967, str. 69.

⁴¹ Weinberger, O.: *op. cit.*, str. 208.

⁴² *Ibid.*

zkoumáme jejich platnost.⁴³ Zvláštní kategorií jsou věty hodnotící. Ani u nich nelze hovořit o pravdivosti, tyto věty vyjadřují osobní názor jejich autora. Tvrzení v nich obsažená se nedokazují, což v nedávné době judikoval český Ústavní soud ve známém případě ústavní stížnosti publicisty Jana Rejžka proti rozsudkům obecných soudů ve věci žaloby na ochranu osobnosti H. Vondráčkové, kde Ústavní soud uvádí: „Jak vyplývá z dlouholeté judikatury Evropského soudu pro lidská práva, hodnotový soud a tvrzení skutečnosti se zásadním způsobem liší. Zatímco existence skutečností může být prokázána, pravdivost hodnotových soudů není dokazatelná, neboť hodnotové soudy nepopisují skutečnost, ale naopak ji více či méně volně interpretují.“⁴⁴

4.2 Vývoj právněteoretických koncepcí dokazování

Přestože jak jsem uvedl výše, pojem pravdy je jedním z ústředních pojmů filosofie od jejího počátku, zkoumání problematiky pravdivého poznání skutkového stavu v soudním řízení se teorie začala blíže zabývat až v období osvícenství a vzniku moderních kodexů. Je tomu tak nejspíše proto, že předcházející středověké pojetí bylo založeno do značné míry na jiném pojetí dokazování (blíže kapitola o 5). Je sice pravdou, že řada dodnes platných procesních maxim má svůj původ v římském právu, byl to však až „princip univerzální kognitivní kompetence, ... v němž osvícenské teorie prohlásily, že jednotlivci mohou sami získávat informace o podstatě světa, což umožnilo soudům odhadovat důkazní hodnotu tvrzení učiněných stranami.“⁴⁵

Z hlediska vývoje teorií o nalézání skutkového stavu před soudy proto na prvním místě zmiňuji Jeremy Benthama. Právě on je

⁴³ Boguszak, J.: Právo a postmoderní situace, Právník 11/2005, str. 1213.

⁴⁴ Nález ÚS z 15. 3. 2005, I. ÚS 367/03, Sb. n. a u., sv. 36, nález č. 57, str. 605an.

⁴⁵ Jackson, J., Doran, S.: Evidence, In: Patterson, D. (ed.): A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory, Blackwell Publ., Massachusetts, Oxford, 1999, str. 172.

prof. Twiningem považován za zakladatele a hlavního představitele „racionalistické tradice důkazní vědy.“⁴⁶ Jeho teorii je třeba vidět v širším kontextu filosofie utilitarianismu, jejímž byl významným představitelem. Všechny zákony, a tedy i procesní předpisy sloužící k zjišťování skutečností jsou v pojetí Benthama součástí „kompletního souboru zákonů, který nazýval *pannomium* a který je založen na účelnosti.“⁴⁷ Prof. Twining dále poněkud kriticky uvádí, že Benthamova teorie byla ve skutečnosti nesmírně jednoduchá. Vzhledem k tomu, že všechny zákony musely sloužit svému účelu, předpisy o zjišťování pravdy před soudy musely důsledně sledovat tento cíl. Pro jiné hodnoty než úplné nalezení pravdy nebylo v jeho teorii místo. Z tohoto ohledu je jeví jako radikální zejména Benthamova kritika některých liberálních práv (např. právo odepřít výpověď za určitých okolností, zákaz sebeobviňování nebo dokonce presumpce neviny).⁴⁸ Kritizován byl rovněž za své názory o možnosti použít v omezené míře mučení za účelem doznání, přičemž hlavním argumentem byl fakt, že umírněná forma mučení představuje menší zlo než nespravedlivé potrestání.⁴⁹ Toto téma je však i dnes předmětem diskuse, zejména v USA po událostech z 11. 9. 2001.

Celkově však nutno Benthamův přínos hodnotit zejména proto, že právě on podle mnohých autorů poprvé aplikoval závěry osvícenské filosofie do oblastí zjišťování faktů v soudním řízení. Ve svých spisech, zejm. *Treatise on Judicial Evidence (1825)* vytvořil skutečně první ucelenou teorii dokazování skutečností před soudy a vycházel přitom z hlubokých filosofických základů o poznatelnosti vnějšího světa a tzv. korespondenční teorie pravdy (viz. dále v kapitole 4.3.1).

Hodnotu Benthamova přístupu podporuje i fakt, že jeho

⁴⁶ Twining, W.: *Common Law and Legal Theory*, op.cit., str. 70.

⁴⁷ *Ibid.*, str. 74.

⁴⁸ Jackson, J., Doran, S.: op. cit., str. 173.

⁴⁹ Twining, W.: *Bentham on Torture*, *Northern Ireland Legal Quarterly*, roč. 24, 3/1973, str. 310.

racionalistická koncepce dokazování se udržela v angloamerické právní vědě až do sedmdesátých let minulého století. Byla vystřídána přístupem, který je různými autory shodně v originálu nazýván „New Evidence Scholarship“⁵⁰ a je charakterizován snahou o zapojení poznatků nejrozličnějších vědních oborů do procesu dokazování. Úvahy o reformulaci racionalistické tradice započala debata vyvolaná rozsudkem Kalifornského soudu v případě *People v. Collins*⁵¹, kde soud aplikoval statistické metody za účelem zjištění pravdivosti tvrzení obžaloby. Jsem si vědom, že tehdejší diskuze o směřování důkazního práva nepřekročila hranice anglosaského systému práva, nicméně jsem přesvědčen, že s podobnými otázkami se v době vědeckého pokroku bude možné setkávat na celém světě. Navíc meze aplikace matematických metod v procesním právu mají podle mého názoru blízko k otázce pojetí formální a materiální pravdy.

4.3 Filosofické koncepce pojmu pravda

V úvodu jsem uvedl, že v rozsahu potřebném pro účely této práce se budu zabývat i otázkami obecné filosofie, jejíž disciplína ontologie se zabývá mimo jiné i pojmem „pravda“. Důvodem mého zájmu o tuto složitou problematiku je poukázat na skutečnost, že v současných procesních úpravách nalézáme právní normy odpovídající různým pojetím pojmu pravda. Přestože je nutno souhlasit s myšlenkou, že „pokud civilní soudní řády různých zemí uplatňují požadavek pravdivého zjištění skutkového stavu v civilním soudním řízení, vycházejí z tradičního, po několik tisíciletí uplatňovaného tzv. korespondenčního pojetí pravdy.“⁵², pokud však jde o určité procesní instituty, např. nesporné skutečnosti (§ 120 odst. 4 o. s. ř., ale i 314b odst. 2 tr. ř.), zde se vychází podle mého názoru z jiných teorií.

⁵⁰ Nicholson, D.: Truth, Reason and Justice, Epistemology and Politics in Evidence Discourse, Modern Law Review, roč. 57, 1994, str. 727.

⁵¹ People v. Collins (1968) 438 P.2d 33

⁵² Macur, J.: op. cit. sub 8, str. 11

Podobně pohledem komparatistiky lze těžko hodnotit anglosaský přístup, silně ovlivněný filosofií pragmatismu, jako plně odpovídající koncepci korespondenční teorie pravdy.

Z množství teorií pravdy popsaných filosofickou literaturou bych zdůraznil ty, které se v procesu nejvíce odrážejí. Na úvod je příhodné uvést jejich základní dělení. Podle Richarda Kirkhama se filosofické přístupy k pojetí pravdy dělí na realistické, zahrnující především korespondenční teorii pravdy a nonrealistické teorie, kam jsou zařazeny teorie pragmatismu, koherence a instrumentální teorie.⁵³ V práci německého autora Künneho jsou nonrealistické teorie nazvány anti-realistickými, jinak je ale tento pojem chápán přibližně ve stejném rozsahu.⁵⁴

Podstatou realistického přístupu je názor, že fakt, který je vnímán subjektem, existuje nezávisle na jeho mysli ve vnějším světě a odráží se v jeho vědomí. Kirkham dále poukazuje na spojení realistických teorií s filosofií materialismu, protože vnější realita je představována v duchu současných vědeckých poznatků o hmotě složené z částic. Naopak představy idealismu nejsou s touto teorií v souladu.⁵⁵ Základní přístup realistických koncepcí je, jak bylo uvedeno, korespondenční teorie pravdy.

Proti tomuto pojetí argumentují nonrealistické teorie, že je vůbec obtížné si představit existenci objektu nezávislého na lidské mysli. Toto je však zároveň považováno za největší slabinu nonrealistických teorií, protože nedokáží postihnout objektivní rozdíl mezi pravdivými výroky a jakýmikoli jinými výroky.⁵⁶

Další argument ve prospěch nonrealistických teorií může být založen na současné filosofii postmodernismu. Ukazuje se, že zažitá schémata moderny jsou překonána pokrokem přírodních věd a pojem pravdy se tak v současnosti relativizuje. Do důsledku by

⁵³ Kirkham, R. L.: *Theorie of truth: a critical introduction*, Cambridge, London, 1992, str. 73an.

⁵⁴ Künne, W.: *Conceptions of Truth*, Clarendon Press, Oxford 2005.

⁵⁵ Kirkham, R. L.: *op. cit.*, str. 74.

⁵⁶ *Ibid.*, str. 118.

tyto názory však vedly ke skepticismu; museli bychom v podstatě uznat, že „každá procesní strana má svoji pravdu a v souladu s relativistickým pojetím nelze objektivně zjistit, zda pravda jedné strany je lepší nebo horší než pravda druhé strany.“⁵⁷ Z non-realistických teorií se v právu projevuje koherenční a pragmatická teorie pravdy.

4.3.1 Korespondenční teorie pravdy

Názory blížící se této nejstarší a zároveň nejčastěji citované teorii jsou popisovány už od dob antiky. Samotný pojem „korespondenční“ lze poprvé nalézt ve středověku v pracích T. Akvinského v latinské podobě „correspondentia“. Podle souběžně užívaného výrazu „adaequatio“ je teorie také nazývána adekvační. Pojetí T. Akvinského navazuje na práce novoplatonického filosofa Isaaka Israeliho, kterému je připisována definice pravdy „Veritas est adaequatio intellectus et rei“.⁵⁸

Ze starověkých předchůdců korespondenční teorie je nejčastěji vzpomínána Aristotelova věta v *Metafyzice*: „Říci o něčem, co je, že není, a o něčem, co není, že je, je nepravda, zatímco říci o něčem, co je, že je, a o něčem, co není, že není, je pravda.“⁵⁹ Ovšem původy Aristotelových názorů na pravdu jsou zřejmě starší, podle některých autorů jsou jen rozpracováním Platónových dialogů *Sofista* a *Thaetetus*.⁶⁰

Pokud jde o podstatu této teorie, základem je pojetí, že existence a vlastnosti vnějších skutečností jsou na vědomí vnímajícího subjektu zcela nezávislé. V právu se teorie korespondenční pravdy projevuje tím, že od soudu vyžadujeme řešení sporů a jiných právních záležitostí, které vznikly z

⁵⁷ Macur, J.: op. cit. sub 8, str. 58.

⁵⁸ Edwards, Paul a kol.: *The Encyclopedia of Philosophy*, Svazek II, Macmillan Publishing Co., New York, London, 1967, Reprinted edition 1972, str. 224.

⁵⁹ Aristoteles: *Metafyzika* (1011b26), cit. dle: Kühne, W.: op. cit., str. 95. Kühne cituje i další díla Aristotela, kde se problematika pravdy objevuje, např. spis *De Interpretatione*.

⁶⁰ Edwards, P. a kol.: op. cit., str. 224.

důvodů, které objektivně existují ve vnějším světě (konkrétní pachatel spáchal určitý trestný čin, došlo k porušení existující smlouvy, atd.). Soud musí prověřit, zdali tvrzené skutečnosti skutečně nastaly, aby na ně mohl aplikovat příslušnou právní normu. Tímto je zřejmé, že korespondenční teorie má nejbližší k pojetí materiální pravdy.

Kritikou této koncepce je skutečnost, že abychom mohli posoudit pravdivost určitého tvrzení s realitou, musíme nejdříve skutečnost pravdivě poznat. Právě otázka poznatelnosti se poté vynořuje jako klíčová pro ověření shody našeho myšlení se skutečností.

Vycházíme-li z toho, že procesní předpisy jsou založeny na korespondenční teorii pravdy, vidíme, že z důkazních prostředků má velký význam expertní dokazování, spočívající ve zprostředkování poznání za hranicí běžného vnímání člověka, např. test DNA odhalí pachatele trestného činu nebo určí s jistotou otcovství. Rozmach technologií ovlivnil řadu řízení tím, že umožnil dříve nemožné důkazy, např. otcovství je dnes určováno s pravděpodobností hraničící s jistotou. Právní rámec řízení o jeho určení se však po desetiletí téměř nezměnil, přestože v době přijímání zákona o rodině bylo možné pouze za určitých okolností otcovství vyloučit krevní zkouškou. Určitým impulzem pro změnu by se mohlo zdát nově proklamované právo na identitu, ať už jako samostatné právo nebo jako součást práva na osobní svobodu.⁶¹

Podle kritiky z pozice filosofie postmodernismu, teorie spočívající na poznatelnosti vnějšího světa v mnohých ohledech odporují současnému stavu vědeckého poznání. Poukazováno bývá na pokrok v oblasti fyziky a jiných přírodních věd mající za následek relativizaci pojmu „pravda“. Proti těmto názorům staví prof. Macur argument, že „jakkoli je lidské poznání

⁶¹ k pojetí tohoto práva v systému ochrany základních práv podle Evropské úmluvy o ochraně lidských práv (1950) viz. rozsudek Velkého senátu ESLP ze dne 13.2.2003 ve věci Odièvre proti Francii, stížnost č. 42326/98, dostupný v databázi HUDOC (www.echr.coe.int).

nedokonalé... má přesto vždycky charakter získávání informací o vnějším světě...názorové boje o pravdivou interpretaci objektivní skutečnosti ztrácejí v podmínkách neomezeného relativismu jakýkoliv smysl a hodnotu.“⁶²

Procesní záruky mající za cíl nalezení shody mezi výrokem soudu o události v minulosti a jejím skutečným průběhem nalezneme v mnoha procesních zásadách. Ze zásad dokazování je to zejména princip volného hodnocení důkazů, umožňující soudci mimo jiné verifikaci jakékoli výroku o skutečnosti, který byl učiněn (byť by se jednalo o znalce), dále principy bezprostřednosti a ústnosti, mající za cíl co možná nejbližší seznámení soudu s relevantními okolnostmi a další principy. V trestním řízení, kde je povinnost zjišťovat skutkový stav věci vyzdvihnuta jako procesní zásada (§ 2 odst. 5 tr. ř.), lze poukázat na fakt, že „pokud jde o úpravu postupu řízení, dává trestní řád významné záruky pro zjišťování skutkového stavu.“⁶³

4.3.2 Koherenční teorie

Podle této teorie je výrok pravdivý, jestliže se shoduje se skupinou jiných výroků. Mezi její představitele patřili významní filosofové Leibniz, Spinoza nebo Hegel.⁶⁴ Kritiku, kterou zastánci této teorie směřují proti korespondenční teorii pravdy, zmiňuje prof. Weinberger: Zprv je o závislost významu každého výroku na příslušnosti k jazykovému systému jako vyjadřovacímu prostředku, zadruhé jde o skutečnost, že shoda myšlení a objektu se vždy děje v určitém kontextu, samotný objekt vnímáme vždy v nějaké souvislosti, optikou našich znalostí a zkušenosti.⁶⁵

Z hlediska poznání je zde důležité, že názor ohledně pravdivosti výroku je možné učinit teprve tehdy, když zhodnotíme

⁶² Macur, J.: op. cit. sub 8, str. 53.

⁶³ Císařová, D. a kol.: Trestní právo procesní, 3. vyd., Linde, Praha 2004, str. 83.

⁶⁴ Edwards, P. a kol.: op. cit., str. 130.

⁶⁵ Weinberger, O.: op. cit., str. 209.

všechny ostatní výroky stejného systému. Tento systém výroků je považován za koherentní, a tedy pravdivý, pokud jeho jednotlivé výroky nejsou v rozporu, proto kritérium pravdivosti lze formulovat:

Výrok A je pravdivý $\Leftrightarrow A$ náleží do systému koherentních výroků⁶⁶

Důležitým důsledkem je názor některých autorů, že z výše uvedeného závěru plyne, že je myslitelný i částečně pravdivý výrok, který zapadá celkového systému jen částečně.⁶⁷ Pokud ohodnotíme dva výroky jako nezapadající do systému, lze říci, který z nich se více přiblížil pravdě. Tato koncepce dává vzniknout pojmu stupeň pravdy (*degree of truth*). Kirkham definuje tento stupeň pravdy (n nabývající hodnoty 0 - 100) jako:

Výrok B má stupeň pravdivosti $n \Leftrightarrow n\%$ obsahu B je přítomno v celkovém systému výroků⁶⁸

Na koherenční teorii pravdy je v procesu založeno hodnocení důkazů, například výpovědi svědka, kdy soud musí posoudit kromě zákonnosti a významnosti výpovědi také její pravdivost. V případě procesu ovládaného klasickým vyšetřovacím principem, je to soudce, který stanovuje celkový systém výroků o skutkovém stavu a je také na něm, aby kladl doplňující otázky, v našem případě svědkovi, aby posoudil do jaké míry jeho výpověď jednak vnitřně nerozporná, jednak zapadající do celkového systému informací o skutkovém stavu, které zatím získal.

V systému klasického projednacího principu je upřednostněna úloha stran, které předkládají soudu důkazní prostředky a mají

⁶⁶ Künne, W.: op. cit., str. 384.

⁶⁷ Edwards, P. a kol.: op. cit., str. 130.

⁶⁸ Kirkham, R.: op. cit., str. 110.

možnost klást otázky, kterými vyvracejí a zpochybňují pravdivost důkazů předložených druhou stranou. Význam tohoto postupu, ve kterém mají zainteresované osoby samy odpovědnost za zjišťování faktů před soudem, je dlouhou dobu traktován v civilním procesu. Ale i v trestním procesu se v klasickém díle J. Varghy uvádí: „pravda o každé tezi může být poznána jen tak, budou-li uváděny důvody, svědčící v její prospěch i důvody proti ní. Cesta k jistotě vede před pochybností, odporování a opačná tvrzení jsou zkušebními kameny pravdy.“⁶⁹ Z názvu Varghovy knihy (*Die Vereidigung in Strafsachen*) plyne, že klíčovou úlohu v procesu má obhájba.

Úloha soudu v procesu ovládaném zásadou kontradiktornosti by však neměla zůstat pasivní, dokonce ani ve sporném občanském soudním řízení. Strany totiž mohou předkládat důkazní prostředky, avšak nemohou disponovat se skutečnostmi, což bylo možné v civilním procesu v 19. století (blíže viz. kapitola 5.2).

Z tohoto závěru podle mne vyplývá, že ačkoliv prvky koherenční teorie pravdy jsou v procesu dokazování výrazem pojetí formální pravdy, jejich hlavním významem není vytvořit rozhodnutí na základě fikce skutečnosti, nýbrž mají za cíl pokusit se racionálním a efektivním způsobem o dosažení shody rozhodnutí s objektivní skutečností - viz. zásada volného hodnocení důkazů.

4.3.3 Pragmatická teorie pravdy

Pragmatická teorie pravdy je popisována v různých variacích; spojována bývá s filosofií pragmatismu, jejímiž představiteli jsou Charles Sanders Peirce a William James.

Piercovo pojetí pravdy je popisováno u Künneho jako konsenzuální teorie. Její definice zní:

⁶⁹ Vargha, J.: *Die Vereidigung in Strafsachen*, Wien 1879, cit dle: Císařová, D.: op. cit. sub 63, str. 169.

Výrok X je pravdivý \Leftrightarrow X je výrok, který by všichni, kteří ho zkoumají, nakonec sdíleli, kdyby jejich zkoumání trvalo dostatečně dlouhou dobu a s dostatečnou kvalitou.⁷⁰

Kritériem pravdivosti je v této teorii obecný názor - konsenzus. Proti kritice, že omyl mohou sdílet všichni lidé, staví Pierce protiargument, že jejich zkoumání by poté nebylo dostatečně kvalitní. Nicméně tento argument neobstojí. Pokud totiž připustíme, že se všichni lidé mohou mýlit, co je tedy kritériem pravdivosti? Podle Künneho je jím nutně objektivní pravda ve smyslu korespondenční teorie.⁷¹

Moderní pohled na kritérium pravdivosti přinesl ve své filosofii Richard Rorty, podle něj není nutné, aby pravdivost byla dokázána konečným zkoumáním všech, dostatečně dlouho a kvalitně, nýbrž stačí, když bude výrok „dostatečně ospravedlněn současnými pravidly ospravedlnění (*actually-in-use norms of justification*).“⁷²

Výše zmíněnou konsenzuální teorii pravdy je zajímavé srovnat s omezením dokazování v civilním sporném procesu, podle něhož se nedokazují skutečnosti, které strany nerozporují - viz. § 120 odst. 4 o. s. ř. Takovéto skutečnosti jsou považovány za pravdivé. Jedním z důvodů této úpravy je procesní ekonomie, protože jistě není nemožné, aby se tvrzené právo zkoumalo ze všech detailů, ale takový postup by byl zjevně neúčelný. Dalším argumentem může být fakt, že strany z nejrůznějších důvodů nechtějí, aby se určité skutečnosti projednávaly před soudem.⁷³

V trestním právu se setkáme s pojmem nesporné skutečnosti pouze u zjednodušeného řízení před samosoudcem. V důvodové zprávě k zákonu 265/2001 Sb., který toto řízení zavedl, se dozvídáme, že „toto řízení se navrhuje koncipovat jako maximálně

⁷⁰ Künne, W.: op. cit., str. 395.

⁷¹ Ibid.

⁷² Warner, R.: Legal Pragmatism. In: Patterson, Dennis (ed.): A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory, Massachusetts, Oxford, 1999, str. 386.

⁷³ Boguszak, J.: op. cit. sub 43, str. 1217.

jednoduché a neformální... Předpokladem koncentrace a zrychlení řízení je znalost stanovisek stran před hlavním líčením, zaměření dokazování na podstatné a sporné okolnosti a oproštění hlavního líčení od úkonů "technické povahy", které neúměrně hlavní líčení zdržují."⁷⁴

Podle dalšího představitele pragmatismu W. Jamese je pravda pouze „výsledek našeho způsobu myšlení... Pravda o ideji není její stálá vlastnost. Pravda se stává ideji, něco se stane pravdou, stává se pravdivým skrze události.“⁷⁵ Proto také pravda v podání Jamese je „konkrétní pravda, která je vytvořena člověkem a neustále se mění“⁷⁶

Pojetí W. Jamese je částečně v souladu s poznatkem o charakteru soudního rozhodnutí v tom smyslu, že soud zakládá své rozhodnutí na faktech, která jsou v řízení prokázána nebo případně na jiných skutečnostech, které musí vzít v úvahu, protože jsou mu uloženy zákonem (lhůty, zákaz výslechu určitých svědků apod.). Takové poznatky nutně nemusejí být v souladu se skutečnostmi, tak jak skutečně nastaly. Pravda o minulé skutečnosti popsaná v rozhodnutí je tedy svým způsobem vždy relativní - konkrétní, podřízená průběhu procesu. Z toho důvodu je také důležité, že je v zásadě umožněno její přezkoumání v rámci opravných prostředků, z nichž některé jsou určeny částečně (např. odvolání nebo dovolání), jiné výlučně (typicky obnova řízení) k nápravě nedostatků ve skutkovém zjištění.

Přes tuto charakteristiku soudního rozhodnutí se nedomnívám, že pragmatismus stojí nebo by měl stát v základu pojetí dokazování v českém soudním řízení. Naopak, za proces ovládaný pragmatickou koncepcí pravdy bych považoval pojetí formální

⁷⁴ Důvodová zpráva k zákonu 265/2001 Sb., dostupné na <http://www.psp.cz/sqw/sntisk.sqw>.

⁷⁵ James, W.: *The Meaning of Truth*, In: Bowers, F., Skrupskelis, I. K. a kol.: *The Works of William James*, Cambridge, London, 1975, str. 4-5.

⁷⁶ Haack, S.: *Pragmatism*. In: Bunnin, N., Tsui-James, E. P. (eds.): *The Blackwell Companion to Philosophy*, Blackwell Publ., Massachusetts, Oxford, 2003, str. 781.

pravdy v 19. století, kdy strany mohly disponovat skutečnostmi a tedy v pravém slova smyslu tak „pravdu“ skutečně vytvářet.

Za pragmatismus se považuje v obecném smyslu upřednostňování praktických důsledků určitého institutu při jeho hodnocení. Někteří autoři dovozují, že tento směr značně ovlivnil anglosaský proces.⁷⁷ Je zřejmé, že jedním z hlavních současných problémů v justici je přílišná délka soudního řízení, která je kritizována nejen samotnými účastníky řízení, ale stále častěji i zvnějšku, např. v rozsudcích ESLP (blíže viz. kapitola 6). Z tohoto důvodu došlo v průběhu posledních několika let k důležitým novelizacím, které mají za cíl proces urychlit. Příkladem může být tzv. koncentrace řízení v civilním procesu nebo alternativní způsoby řízení v trestním procesu. V tomto ohledu se často upřednostnil princip procesní ekonomie (jehož součástí je i rychlost řízení) před pojetím materiální pravdy. Tento vývoj je však typický nejen pro české právo, nýbrž i pro jiné právní řády.

4.3.4 Shrnutí

Výše uvedená pojetí dokazují, že v oblasti aplikace práva vycházíme v zásadě z korespondenční teorie pravdy, podle které orgán aplikující právo podřadí události, které se staly v minulosti, pod platnou právní normu. Existují však právní instituty, které zakazují orgánu, aby hledal pravdu o minulých skutečnostech a místo toho přikazují, jakým způsobem má být rozhodnuto. Jejich smyslem je například bránit průtahům v řízení. Jak bylo ukázáno výše, některé z nich (např. nesporné skutečnosti) vycházejí z pragmatických koncepcí pravdivosti, jiné (např. hodnocení důkazů) vedou spíše ke kohereční teorii pravdy.

⁷⁷ Fenyk, J.: Kontinentální dogmatismus a anglosaský pragmatismus z pohledu základů trestní odpovědnosti, In: Gerloch, A., Maršálek, P. (ed.): Zákon v kontinentálním právu, Praha 2005, str. 227 - 234.

4.4 Exkurs: Aplikace statistických metod v procesu dokazování v USA a reakce právní vědy

Výše zmíněný případ *People v Collins* se týkal loupeže, která se stala v parku v Los Angeles. Jediné informace, které se podařilo k případu zjistit, byly následující: Oběť si všimla, že ji oloupila mladá žena se světlými vlasy. Jeden svědek viděl krátce po činu běžet směrem z parku bělošku s blond vlasy svázanými do copu a poté ji viděl, jak nastoupila do žlutého auta, které řídil černochoch s knírem a plnovousem. Krátce po incidentu byl zatčen smíšený pár, který odpovídal tomuto popisu. Prokurátor se potýkal s nedostatkem důkazů, které by usvědčovaly přímo obviněný pár, proto postavil obžalobu na statistické analýze. Ve své závěrečné řeči přiřadil k šesti prokázaným údajům pravděpodobnost, s jakou se mohou vyskytnout ve společnosti:

Žlutý automobil	1/10
Muž s knírem	1/4
Žena s copem	1/10
Žena s blond vlasy	1/3
Černochoch s plnovousem	1/10
Smíšený pár v autě	1/1000

Závěr, který učinila obžaloba, byl takový, že pokud zkombinujeme všechny faktory, vyjde nám celková pravděpodobnost 1 ku 12 milionům. Vzhledem k počtu obyvatel Los Angeles je tedy podle obžaloby téměř jisté, že loupež spáchal obviněný pár.

Porota nakonec dala obžalobě za pravdu, ale případ putoval před Kalifornský Nejvyšší soud, který rozhodl ve prospěch obžalovaných. Prokurátorovi soud přitom vytýkal, že „... se dopustil ve svém návrhu několika nesprávných závěrů a že matematický důkaz by neměl být před porotu formulován způsobem,

jakým byl učiněn.“⁷⁸ Dalším argumentem byla i vzájemná podmíněnost některých faktorů - např. druhého a pátého. Konečně soud uzavřel, že „žádná matematická rovnice nemůže dokázat, že v celém Los Angeles je pouze jeden pár, který splňuje uvedená kritéria.“⁷⁹

Krátce po rozhodnutí tohoto případu se rozproudila debata, do jaké míry je legitimní používat závěry matematiky při dokazování skutečností. Filkenstein a Fairley publikovali názor, v němž nesouhlasili s použitím statistických metod, ale pouze z toho důvodu, že podle nich měla být použita jiná metoda. Statistiku výskytu jednotlivých událostí a charakteristik měla nahradit jiná teorie, která osvětluje, že průkazní hodnotu mohou mít i důkazy, které nejsou jedinečné, a tedy neidentifikují pachatele přímo.⁸⁰ Kritika autorů směřuje k mechanickému použití statistické metody nezohledňující jakýkoli vzájemné souvislosti mezi jednotlivými důkazy. Z toho důvodu bylo navrženo aplikovat na daný případ tzv. Bayesiho teorém - pravidlo statistiky poprvé popsané britským matematikem Thomase Bayesem (1702 - 1761). Toto pravidlo ve stručnosti přikazuje upřesňovat statistické závěry pomocí toho, že upravujeme počáteční hodnotu pravděpodobnosti o další jevy, které nebyly v původní hodnotě vzaty v úvahu, ale které mají pro celkový výsledek rovněž význam.⁸¹

Takový postup se podle Filkensteina a Fairleyho hodí přesně pro případ soudního rozhodování a poukazují například na studii H. Steinhouse týkající se polských případů určování otcovství v 50. letech 20. století, tedy v dobách, kdy bylo možné domněnku otcovství pouze vyvrátit sérologickým rozbořem, a to jenom v některých případech. Aplikací Bayesiho teorému však můžeme

⁷⁸ Eggleston, R.: op. cit., str. 143.

⁷⁹ Filkenstein, M. O., Fairley, W. B.: A Bayesian Approach to Identification Evidence, Harvard Law Review, roč. 83, 3/1970, str. 492.

⁸⁰ Ibid., str. 496.

⁸¹ podrobněji viz. např. Kaplan, J.: Decision Theory and Factfinding Process, Stanford Law Review, roč. 20, 1967-68, str. 1083.

případy, kdy rozbor krve s jistotou neurčí otcovství, upravit o statistický výskyt krevních skupin v populaci, a tím lépe vyjádřit pravděpodobnost otcovství.

Filkenstein a Fairley shrnují své závěry takto: „V případech kdy se usvědčující stopy objevují s určitou pravděpodobností ve vzorku populace, informace o tomto výskytu může být použita k zpřesnění výsledků... V případě Collins byly jednotlivé pravděpodobnosti prostě vynásobeny. To však platí pouze u jevů vyskytujících se nezávisle na sobě. Pokud však mezi nimi existuje nějaký vzájemný vztah, je nutno použít jiné techniky.“⁸²

John Kaplan rozvíjí aplikaci Bayesiho teorému tím, že si všímá, jaké je počáteční pravděpodobnost, která se dalším dokazováním upřesňuje. V trestních věcech je podle zásady presumpce nevinny počáteční pravděpodobnost, že obviněný spáchal daný čin, vždy rovna nule.⁸³

Kaplan dále rozvíjí možnost aplikace teorie rozhodování, kterou uplatňuje pro stanovení potřebné míry přesvědčení soudu o pravdivosti předložených důkazů. Jeho základní premisa spočívá v tom, že míra přesvědčení je závislá na společenské škodlivosti dvou možných důsledků nesprávného rozhodnutí: v trestních věcech je to a) odsouzení nevinného, b) zproštění pachatele.⁸⁴

Kaplan své závěry aplikuje i na civilní případy, kdy posuzuje negativní dopady rozhodnutí ve prospěch žalobce, ač mělo být podle skutečného stavu věci rozhodnuto ve prospěch žalovaného a na druhé straně zamítnutí věcně oprávněné žaloby. V civilních věcech je podle něj třeba vždy vycházet z toho, že na samém počátku řízení mají obě strany sporu stejnou šanci na úspěch. Šance na vítězství ve sporu se následně zvyšuje podle toho, jaké důkazy ve svůj prospěch jednotliví účastníci předloží.⁸⁵ Tento postup odpovídá americké doktríně *balance of probabilities*,

⁸² Filkenstein, M. O., Fairley, W. B.: op. cit., str. 514.

⁸³ Kaplan, J.: op. cit., str. 1084.

⁸⁴ Ibid., str. 1071.

⁸⁵ Ibid., str. 1072.

podle které je v civilních věcech rozhodováno ve prospěch té strany, která přesvědčí, že jí tvrzené události se staly s větší pravděpodobností než jak je prezentuje protistrana.

V trestních věcech je míra potřebného přesvědčení větší, anglická nauka hovoří o nutnosti přesvědčení „mimo jakoukoli rozumnou pochybnost“ (*beyond all reasonable doubt*). Teorie rozhodování nás podle Kaplana učí, že „abychom mohli uznat vinným, rozhodující orgán musí nabýt přesvědčení, že v daném případě škodlivost verdiktu zprošťujícího musí být větší než odsuzujícího.“⁸⁶ Celková míra přesvědčení mimo jakoukoli rozumnou pochybnost je však stanovována vždy s ohledem na konkrétní příklad a navíc se může lišit i historicky s ohledem na nebezpečnost určitého jevu ve společnosti.

Kritickou reakci k výše uvedeným závěrům zaujal prof. Laurence Tribe, kde sice v úvodu připouští, že závěry vyplývající z empirických zjištění vedou všechny v konečném důsledku pouze k pravděpodobnostním závěrům, nicméně výhody matematických metod jsou v mnohých případech přeceňovány.⁸⁷ Statistická data sice mohou obecně vyjadřovat výskyt určitých jevů ve společnosti, nicméně spor se týká vždy konkrétního případu a o tom statistické údaje nic neříkají. Lze například dovodit závěr o pachateli trestného činu z pouhého faktu, že 95% mužů nalezených zavražděných v domě své milenky je zabito právě jí?⁸⁸ Prof. Tribe argumentuje, že nikoli, jedním z důvodů je také legitimita takového rozhodnutí, neboť rozhodování na základě pouhé matematiky nemůže zabezpečit, že nevinní lidé nebudou odsuzováni.

Závěrem lze souhlasit s mnohými autory, že význam aplikace matematiky a pravděpodobnostního uvažování v dnešní době

⁸⁶ Ibid., str. 1071.

⁸⁷ Tribe, Laurence H.: Trial By Mathematics: Precision and Ritual in the Legal Process, Harvard Law Review, roč. 84, 6/1971, str. 1329.

⁸⁸ Ibid., str. 1341.

vzrůstajícího významu odborných znaleckých posudků zřejmě bude růst. Uvedené příklady však poukázaly na slabiny takového postupu. Když jedna strana v procesu začne svévolně kvantifikovat pravděpodobnosti výskytu určitého jevu ve společnosti ve snaze učinit konkrétní závěr, je velice snadné, jak ukazují výše uvedené příklady, zvrátit celou tuto snahu pouhým poukázáním na fakt, který strana ve své analýze opomenula. Například ve výše zmíněném případě Collins se soud vůbec nevypořádal s argumentem, že oba domnělí pachatelé se mohli před loupeží zamaskovat, aby vypadali jako někdo jiný.

Proto nelze než souhlasit s důvody, proč odsouzení založené pouze na aplikaci statistických metod bylo v USA teorií a praxí odmítnuto.

5. Vývoj teorií zjišťování skutkového stavu v soudním procesu

Podobně jako filosofické aspekty pojetí formální a materiální pravdy popisované v předchozí kapitole, rovněž právněhistorická analýza bude v této práci omezena pouze na ty otázky, které úzce souvisejí s tématem celé práce. Z toho důvodu se nebudu zabývat dopodrobna římskoprávními ani středověkými instituty. Místo toho bych se rád věnoval pojetí formální a materiální pravdy jednak v kodifikacích procesního práva v 19. století, protože ty jsou založeny v mnohém na současných principech, a poté zejména ideologickému pojetí formální a materiální pravdy jako vůdčího procesního principu v období socialismu. Posledně zmiňované etapy vývoje poskytují dobrý základ pro analýzu platné právní úpravy, které se věnuji v další části této práce.

5.1 Stručný vývoj pojetí formální a materiální pravdy do konce 18. století.

Je zřejmé, že vývoj pojetí těchto institutů probíhal v souvislosti s historií celého procesního práva. „Určité formy soudního procesu se objevují prakticky ve všech právních řádech, nejvíce údajů máme z vývoje raného římského práva.“⁸⁹ Tehdejší proces nerozlišoval civilní a trestní řízení, byl iniciován vždy poškozeným jednotlivcem, popřípadě členem jeho rodiny, co se týká sankce nebyl rozdíl mezi kompenzací škody a trestem. Smysl soudního procesu v jeho nejranější fázi je obecně vnímán v udržování společenského smíru a omezení různých forem svépomoci (například krevní msty).⁹⁰

Nejstarší formy procesu, například římský legisakční proces, se vyznačovaly značnou mírou formalismu. Z toho důvodu pouhá špatná formulace žaloby nebo procesní obrany mohla případně vést

⁸⁹ Winterová, A.: op. cit. sub 19, str. 56.

⁹⁰ Fasching, H., W.: Lehrbuch des österreichischen Zivilprozessrechts, 2. vyd., Wien, 1990, str. 14, Watkin, T. G.: An Historical Introduction to Modern Civil Law, Ashgate, Aldershot, Vermont, 1999, str. 376.

ke ztrátě sporu.

Zajímavé z hlediska tématu formální a materiální pravdy je průběh důkazního řízení. To probíhalo jiným způsobem než jak jej známe dnes, protože se v konečném důsledku *nehledala pravda o tom, jak události proběhly v minulosti, ale namísto toho se zkoumala pravdivost tvrzení o právním nároku, které předložily jednotlivé strany.*⁹¹ Příkladem může být otázka viny, která se nezkoumala na základě konkrétních skutečností případu, nýbrž byla přímým výsledkem použití iracionálních důkazních prostředků.⁹²

Soud umožňoval, aby strany sporu předkládaly důkazy k podpoře svých argumentů. Význam přitom měly zejména svědecké výpovědi, u kterých svědkova věrohodnost závisela na jeho společenském postavení. Pokud však soud nebyl spokojen s předloženými důkazy, mohl požadovat od stran přísahu, jejíž pravdivost byla dokazována ordálem (božím soudem).⁹³ Dalším případem možného vyřešení rozporů v tvrzení stran byl souboj, který rovněž probíhal podle přesných pravidel.

Původ většiny moderních institutů procesního práva nalézáme v římském klasickém a kogničním procesu. Skutečným předchůdcem současného procesního práva se stal druhý jmenovaný typ, vzniklý v období císařství. Klasický římský proces byl rozdělen do dvou stadií, přičemž řízení před profesionálním úředníkem, posuzujícím nárok a otázky právní (řízení *in iure*), *předcházelo* zjišťování skutkového stavu soudcem (řízení *apud iudicem*). Právě ono „institucionální oddělení skutkového zjištění a právního posouzení“⁹⁴ nenašlo v pozdějším vývoji nástupce.

Kogniční proces byl založen na volném hodnocení důkazů soudcem, až do Justiniánovy kodifikace se uplatňovala zásada jednotnosti procesu, byla zavedena protokolace řízení, opravné

⁹¹ Fasching, H. W.: op. cit., str. 16.

⁹² Císařová, D.: op. cit. sub 63, str. 288.

⁹³ Watkin, T. G.: op. cit., str. 378.

⁹⁴ Winterová, A.: op. cit. sub 19, str. 56.

prostředky.⁹⁵

Celkově lze tedy hodnotit vývoj v římskoprávním procesu jako směřující od silně formálního, často bránícího zjišťování skutkového stavu k rozvinutému právnímu systému odstraňujícím tyto dřívější překážky.

Ve středověku vycházel proces na našem území z tradic starogermánských a staroslovanských, jeho formy byly volné, řízené především obyčejovým právem. Z hlediska dokazování převládalo ordálové důkazní řízení. Z důvodů nízké autority státní moci se rozhodnutí soudu legitimizovalo boží vůlí. Soudce tak vlastně nerozhodoval, pouze dohlížel na to, zda jsou dodržována pravidla, podle kterých řízení probíhá.⁹⁶

Ve stejné době se začala v severoitalských univerzitách rozvíjet vzdělanost a dochází k procesu známému jako recepce římského práva. Spolu s kanonickým právem se tento nový druh procesu vyznačoval na rozdíl od justiniánského procesu větší formálností, ale také návratem ke klasickým procesním institutům. „Římsko-kanonický proces byl ovládán zákonnou teorií průvodní [průvod = důkaz - pozn. P.O.]... Do zásady volného hodnocení důkazů, která byla vlastní procesu římskému, pronikl v duchu germánských práv formální důkaz.“⁹⁷ Církev se také snažila omezit iracionální důkazní prostředky, a proto v roce 1215 na Čtvrtém lateránském koncilu zakázala kněžím účast na ordálech. V českých zemích se tak stalo v roce 1343 opatřením biskupa Arnošta z Pardubic.

V městském právu však docházelo ještě k většímu uvolňování procesních formalismů, což více odpovídalo potřebám rozvoje obchodu.

⁹⁵ Fasching, H. W.: op. cit., str. 15.

⁹⁶ Malý, K.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, 2. vyd., Praha 1999, str. 97.

⁹⁷ Kejř, J.: Pojem soudního důkazu v středověkých právních naukách, Stát a Právo 13/1967, str. 172.

Ve stejné době dochází k vyčleňování trestního procesu z původně jednotného řízení. Prvním krokem byl zřejmě fakt, že protiprávní čin, který spáchal pachatel, byl chápán jako zlo nikoli jenom pro poškozeného, nýbrž pro celou společnost. Kromě náhrady škody obětem trestného činu začala být požadována reparace společnosti.⁹⁸ V procesu ovládaného zprvu akuzačním principem se rovněž používalo iracionálních důkazních prostředků.

Důkazu nebylo třeba pokud byl pachatel chycen přímo při činu. V tomto případě dokonce neproběhl ani soud, nýbrž přímo byl vykonán trest. V extrémních případech dokonce postačila špatná pověst, aby bylo zahájeno s určitou osobou řízení. V naposledy uvedeném případě byla osoba obžalována nikoli na základě soukromé žaloby, nýbrž postupem samotného soudu *ex officio*.⁹⁹

Nejvýznamnějším rysem inkvizičního principu v trestním procesu, který převládl po výše zmiňovaném Čtvrtém lateránském koncilu, bylo spojení žalobce a soudce v jednu osobu. Pokud soud nasbíral dostatek důkazů, zahájil proti obviněnému řízení. Ten mohl uvádět důkazy ve svůj prospěch, pouze výjimečně byl tohoto práva zbaven.

Vývoj trestního procesu dále směřoval k tzv. mimořádnému inkvizičnímu procesu, který se rozvíjel z náboženských důvodů, zejména rozvoje heretických hnutí ve 13. století.¹⁰⁰ Osoby obviněné z určitých trestných činů byly předávány instituci Inkvizice. V následném řízení měli obvinění omezená procesní práva, často byli podrobeni mučení s cílem, aby se přiznali, protože přiznání bylo považováno za „korunu důkazů“ (*corona probationis*).¹⁰¹ V českých zemích byl tento důkazní prostředek uzákoněn v době feudálního absolutismu v trestním zákoníku tereziánském - *Constitutio Criminal Theresiana* z roku 1768.

⁹⁸ Watkin, T. G.: op. cit., str. 404an.

⁹⁹ Ibid., str. 409.

¹⁰⁰ Ibid., str. 411.

¹⁰¹ Malý, K.: op. cit., str. 159.

V civilním právu došlo v Evropě v 17. a 18. století k posílení vlivu soudce na průběh řízení. V českých zemích se tato etapa shoduje s porážkou stavů a nástupu feudálního absolutismu. „Tato nová etapa je charakterizována především rigidností úpravy ... jde o proces písemný a neveřejný, je ovládaný legální teorií důkazů a pro postup v řízení platí zásada legálního pořádku.“¹⁰² V Prusku došlo vydáním Obecného soudního řádu (*Allgemeine Gerichtsordnung*) 1793 - 1795 k takovému posílení kontroly soudu nad průběhem řízení, že soudce mohl provádět i důkazy, které strany nepředložily, pokud je považoval za podstatné pro zjištění pravdy o předmětu sporu. V průběhu řízení tak strany ztratily kontrolu nad průběhem řízení.¹⁰³

Pro oblast zjišťování skutkového stavu měla značně formalistická procesní úprava civilního i trestního řízení negativní dopad. Na druhou stranu jiné procesní instituty jako třeba tortura v trestním řízení nebo inkviziční zásada v civilním pruském procesu směřovaly k zjištění pravdy o skutku. Ovšem z důvodu neslučitelnosti těchto institutů v prvním případě s myšlenkami osvícenství a v druhém s potřebami nově nastupující společenské třídy, vzešlé z revolucí 18. a 19. století, došlo k radikálním změnám v procesním právu, které vyústily v kodifikace moderní úpravy civilního a trestního řízení.

5.2 Moderní kodifikace 19. století

Za základ moderního civilního i trestního procesu je považována Napoleonova kodifikace z počátku 19. století, která měla vliv na pozdější úpravy států kontinentální Evropy. Civilní soudní řád z roku 1806 i Trestní soudní řád z roku 1810 znamenaly zavedení procesních zásad, výrazně zvyšujících

¹⁰² Winterová, A.: op. cit. sub 19, str. 57.

¹⁰³ Watkin, T. G.: op. cit., str. 387.

možnosti soudu volně hodnotit předložené důkazy. Požadavky veřejnosti, ústnosti a přímosti patřily k požadavkům, které byly uplatňovány v demokratických revolucích.¹⁰⁴

V trestním procesu se za inspirační zdroj francouzského zákoníku považuje trestní právo systému *common law*, které v té době již obsahovalo řadu moderních záruk spravedlivého procesu.¹⁰⁵

V Rakousku byla uzákoněna moderní podoba procesního práva později, zčásti proto, že první rekodifikaci absolutistického práva provedl Josef II. v 80. letech 18. století, přičemž oba procesní zákoníky (civilní i trestní) byly na svou dobu poměrně pokrokové. Postupem času však přestávaly vyhovovat změněným hospodářským poměrům, josefinský civilní soudní řád byl přesto nahrazen až téměř po sto letech. josefinský trestní řád se změnil v roce 1850, když se do nové úpravy podařilo zapracovat moderní zásady trestního řízení, avšak s nástupem Bachova absolutismu se nový kodex trestního řízení z roku 1853 navrátil k principům josefinského trestního řádu. Definitivně se zásady moderního trestního řízení v Rakousku objevily v zákoně č. 119/1873 ř.z., nazvaném podle jeho tvůrce též Glaserův trestní řád.¹⁰⁶

Hlavním nedostatkem josefinského civilního procesního řádu byla do důsledku provedena projednací zásada, podle níž soud může provádět pouze ty důkazy, které předloží strany. V tomto ohledu se josefinský řád soudní z roku 1781 podobal pruskému *Allgemeine Gerichtsordnung* (viz. výše kap. 5.1). V kritické poznámce z dobové literatury se uvádí: „Josefinský soudní řád provedl [*princip projednací - pozn. P.O.*] do krajnosti. Vycházel od zásady, že záležitosti, o nichž se v civilním sporu jedná,

¹⁰⁴ Winterová, A.: op. cit. sub 19, str. 57.

¹⁰⁵ Watkin, T. G.: op. cit., str. 419.

¹⁰⁶ Malý, K.: op. cit., str. 234.

jsouce povahy soukromoprávné, jedině moci a vůli stran podrobeny jsou, a že soudce nemá ani povinnost ani práva, míchat se do těchto sporných záležitostí, že zejména nesmí bez spolupůsobení stran zjednávat si znalost sporného děje, nýbrž má při posuzování jeho obmeziti se výhradně na to, co stranami ve spisech předneseno bylo.“¹⁰⁷

Doktrína na počátku 19. století formulovala díky této úpravě názor, že „strany mají právo nakládat nejen svými subjektivními právy, ale také skutkovým stavem, resp. samotnými skutečnostmi, důležitými pro posouzení a rozhodnutí věci.“¹⁰⁸ Uvedené závěry popisuje prof. Macur jako projev zásady *formální pravdy* v civilním řízení. Rakouský procesualista Canstein odmítá vazbu procesního práva na jakékoli existující právní vztahy hmotného práva a argumentuje, že „cílem procesu není poznání skutečnosti, ale prosazení práva.“¹⁰⁹ Proto také zdůrazňuje volnost stran při předkládání své pravdy o minulé události, přičemž soud se má omezit pouze na postup v rámci procesních pravidel, nikoli na zjišťování pravdy o předmětu řízení.

Proti tomuto pojetí, popisovaném prof. Macurem jako liberální koncepce civilního procesu, se staví tzv. sociální koncepce, kterou vyjadřoval nový civilní řád soudní z roku 1895. Teoretikové Klein (tvůrce Civilního řádu soudního z roku 1895), Menger a jiní odmítali Cansteinovo pojetí projednací zásady, že strany mohou nakládat skutkovým stavem. Skutečný význam projednací zásady viděli „v její způsobilosti umožnit soudu pravdivé zjištění a objasnění skutkového stavu věci zejména tím, že strany, jež nejlépe znají skutkové okolnosti, které nastaly před procesem, samy svou aktivitou a iniciativou vnesou do civilního řízení potřebný skutkový, resp. důkazní materiál.“¹¹⁰ Na tomto principu je také nový civilní soudní řád založen. Soud

¹⁰⁷ Pátek, L.: Slovo o významu nového soudního řádu, Právník, roč. 35, 1896, str. 729.

¹⁰⁸ Macur, J.: op. cit. sub 13, str. 7.

¹⁰⁹ Ibid., str. 8.

¹¹⁰ Ibid., str. 9.

nesmí oproti dřívějšímu stavu zůstat pasivní, „soudce nevystihuje toliko okolnosti jemu předložené, nýbrž on jest i spolučinným při snášení materiálu potřebného k posouzení právního poměru.“¹¹¹

Rozdíl oproti předchozí úpravě je také v uplatnění zásady volného hodnocení důkazů. Podle § 272 ČŘS „Soud má, pokud není v tomto zákoně ustanoveno nic jiného, posouditi podle volného uvážení, pečlivě přihlížeje k výsledkům celého jednání a provádění důkazů, zda jest některý skutkový údaj pokládati za pravdivý či nikoli.“

Z popsané koncepce jasně vyplývá rozdíl mezi josefinským Obecným soudním řádem a Civilním řádem soudním z roku 1895 v otázce zjišťování skutkového stavu. Proto autoři komentující ČŘS, hovoří vesměs o odklonu od principu formální pravdy k principu materiální pravdy.¹¹² Jako argument lze uvést § 178 ČŘS: „Každá strana má uvéstí ve svých přednesech *podle pravdy úplně a určitě všechny skutkové okolnosti* (zvýrazněno P.O.), potřebné v tom kterém případě k odůvodnění jejích návrhů, s určitostí prohlásiti o skutkových údajích přednesených jejím odpůrcem a o důkazech jim nabídnutých, má vyložiti výsledky provedených důkazů a má se s určitostí vysloviti a příslušných vývodech svého odpůrce.“¹¹³

Výše uvedené příklady dokazují mimo jiné pojmovou neostrost výrazů formální a materiální pravda, proto zde odkazují na pojetí zastávané v této práci, popsané v kap. 3. Pokud ovšem pozdější autoři v období socialismu paušálně hodnotí „buržoazní“ právní úpravu jako vycházející ze zásady formální pravdy, ignorují podle mého názoru některé zásadní rozdíly, ke kterým v moderních kodifikacích došlo.

¹¹¹ Pátek, L.: op. cit., str. 731.

¹¹² např. Menoušek, A.: op. cit., str. 10.

¹¹³ význam této povinnosti pravdivosti (*Wahrheitspflicht*) je blíže popsán v kap. 7.1.

V moderní úpravě trestního řízení zákonem 117/1873 ř.z. došlo k odstranění iracionálních důkazních prostředků. Na několika místech se výslovně zakazuje mučení: např. § 202 pojednávající o výslechu obviněného vyšetřujícím soudcem před hlavním líčením: „Nesmí se používat ani slibů ani předstírání ani hrozeb ani donucovacích prostředků, aby byl obviněný pohnut k doznání anebo k jiným určitým údajům.“ V hlavním líčení je poté zdůrazněna zásada volného hodnocení důkazů. „O otázce, zda jest nějakou skutečnost pokládati za prokázanou, nerozhodují soudcové podle zákonných důkazních pravidel, nýbrž toliko podle svého volného přesvědčení získaného svědomitým zkoumáním všech důkazních prostředků provedených pro i proti.“ (§ 238 odst. 2). Celkově lze tedy i úpravu trestního procesu pokládat za vycházející z podobných principů jako ta současná.

5.3 Období socialismu: ideologické pojetí formální a materiální pravdy

Není nutno zde podrobně připomínat, jakým vývojem prošlo československé právo a právní věda v období tzv. právníkové dvouletky. Materiální pravda, chápaná nyní jako vůdčí procesní princip, tehdy značně přispěla k ideologizaci právního řádu. Dr. F. Boura zdůrazňoval význam tohoto principu v civilním řízení takto: „Důsledným provedením zásady materiální pravdy se nový civilně procesní zákon [šlo o zákon č. 142/1950 Sb., občanský soudní řád - pozn. P.O.] liší zásadně od starého civilně procesního práva. Buržoazní civilní proces totiž ovládala zásada t. zv. formální pravdy. Předmětem řízení není zjištění objektivních skutečností, nýbrž pouhé obnovení „právní jistoty...Tento princip buržoazní právní jistoty není v podstatě ničím jiným než jistotou pro kapitalistu, jeho majetek a politickou moc.“¹¹⁴

¹¹⁴Boura, F.: Materiální pravda v novém civilním řízení, In: Boura, F., Levental, J. B., Klejnman, A. F.: O zásadách civilního procesu. Praha

V analýze judikatury z počátku padesátých let doc. Kühn ukazuje, že tehdejší „rozhodnutí mnoha soudů jsou plná marxistických frází, neustále opakujících fundamentální rozdíl mezi právním systémem buržoazní společnosti založeném na vykořisťování člověka člověkem na straně jedné a spravedlivým systémem socialistickým na straně druhé.“¹¹⁵ Jednou z ideologických floskulí se stala „na piedestal vůdčí zásady postavená materiální pravda, odůvodňující jakékoli legislativní i faktické zasahování do civilního (ale i jiných druhů - pozn. P.O.) procesu.“¹¹⁶

Z toho důvodu také podrobnější rozbor tehdejší právní úpravy nepovažují za přínosný. Přestože se v oblasti dokazování nová právní úprava od předchozí příliš nelišila, o jejím dodržování ze strany orgánů aplikujících právo lze v mnohých případech pochybovat. Stačí odkázat na § 94 odst. 1 trestního řádu č. 87/1950 Sb., který stanovil, že „k výpovědi nebo k doznání nesmí být obviněný žádným způsobem donucován.“

Jedním z důsledků porušování práva ze strany státních orgánů v 50. letech 20. století bylo explicitní uzákonění základních principů v rekodifikaci trestního řízení v roce 1961. § 2 odst. 5 tr. ř. (141/1961 Sb.) v původním znění stanoví, že „orgány činné v trestním řízení postupují tak, aby byl zjištěn skutečný stav věci, a při svém rozhodování z něho vycházejí“. Uvedený princip materiální pravdy v trestním řízení, přestože dnešní znění je poněkud odlišné, má dodnes podle části autorů „vůdčí postavení...k jejímu zajištění směřují tím či oním způsobem všechny ostatní zásady“¹¹⁷. Povinnost zjišťovat skutečný stav věci byla postavena jako vůdčí zásada rovněž v o. s. ř. (§ 6 zák. 99/1963 Sb. v původním znění). Ustanovení občanského i trestního řádu o povinnosti zjišťovat skutečný stav věci soudem

1951, str. 5.

¹¹⁵ Kühn, Z.: op. cit. sub 4, str. 39.

¹¹⁶ Winterová, A.: op. cit., hledání pravdy, str. 71.

¹¹⁷ Císařová, D.: op. cit. sub 63, str. 59.

byla projevem ústavní zásady, upravené v čl. 103 odst. 1 Ústavy ČSSR (viz. blíže v kapitole 6).

Bylo to zejména občanské soudní řízení, které se v důsledku upřednostnění zásady materiální pravdy nejvíce odlišovalo od pojetí před rokem 1948. Etatické pojetí úlohy soudu (a nově i prokurátora) spolu se zrušením tradičního dělení civilního procesu na sporný a nesporný znamenalo razantní odlišení od klasického pojetí sporného civilního procesu jako sporu o právo, o němž rozhoduje nestranný soud. Poslední předlistopadová učebnice civilního procesu prof. Zdeňka Češky¹¹⁸ staví materiální pravdu opět na prvé místo mezi základní zásady civilního řízení. To vše dokumentuje, jaký velký paradigmatický posun bylo třeba udělat při transformaci právního řádu po roce 1989.

5.4 Transformace právního řádu po roce 1989 a pojetí formální a materiální pravdy

Období transformace právního řádu začalo symbolickým vypuštěním čl. 4 Ústavy z r. 1960 v listopadu 1989¹¹⁹ a pokračovalo změnami mnoha dalších zákonů. Z hlediska procesních předpisů, lze řadu změn charakterizovat jako návrat k tradičním institutům, které byly po dobu socialismu zavrhnuty. Přes velkou snahu však zatím nedošlo k poslednímu kroku přeměny právního řádu, a to přijetí nových procesních kodexů.

Nejrozsáhlejší novelizací ze všech procesních předpisů (pomineme-li zavedení ústavního a správního soudnictví) prošel trestní řád v roce 2001. Novelizace o. s. ř. zákonem 117/1993 Sb. vedla k znovuzavedení dualismu nalézacího řízení na sporné a nesporné, přesto „samo oddělení obou druhů procesů provedeno nebylo a před novou kodifikací ani býti nemohlo.“¹²⁰ Stejná novela v duchu tohoto dualismu odmítla princip materiální pravdy

¹¹⁸ Češka, Z. a kol.: Občanské právo procesní, Praha 1989.

¹¹⁹ viz. ústavní zákon č. 135/1989 Sb.

¹²⁰ Winterová, A.: op. cit. sub 5, str. 72.

pro oblast civilního sporného procesu. Stalo se tak změnou formulace § 153 odst. 1 o. s. ř., jejíž původní znění: „soud rozhoduje na základě skutečného stavu věci“ bylo nahrazeno textem „soud rozhoduje na základě zjištěného skutkového stavu věci.“ Důvodová zpráva vysvětluje novou úpravu takto: „Rozhodnutí soudu nelze vázat na zjištění skutečného stavu věci, spjatého se zásadou materiální pravdy, ale musí vycházet ze skutkového stavu zjištěného v řízení způsobem a v rozsahu, vymezeném podle § 120, respektujícím rozdíl mezi sporným a nesporným řízením.“¹²¹ Do civilního procesu byly rovněž navraceny právní instituty, které byly vypuštěny v minulém období z důvodu, že odporovaly principu materiální pravdy (např. kontumační rozsudek).

Nově formulovaný § 120 o. s. ř. se pokusil o promítnutí základního rozdílu mezi sporným a nesporným řízením, spočívající v tom, že sporné řízení je ovládáno principem projednací, zatímco nesporné řízení principem vyšetřovací. Uvedené rozčlenění však není dovedeno do důsledku, protože § 120 odst. 3 umožňuje i ve sporném řízení důkaz založený na principu vyšetřovací. V důvodové zprávě se o této úpravě dozvídáme, že „ani pro oblast řízení sporného ovšem nelze vyloučit právo soudu (nikoliv však povinnost) provést i jiné důkazy, účastníky nenavržené, jestliže v řízení vyšlo najevo, že je potřeba je provést ke zjištění skutkového stavu.“¹²² Například v ČRS se s podobnou úpravou nesetkáváme. Soudu je pouze umožněno neprovést navržené důkazy, které jsou pro danou věc irelevantní (§ 275 ČRS). Blíže k tomuto ustanovení viz. kapitola 7.

V trestním řízení došlo k reformulaci principu materiální pravdy zákonem 152/1995 Sb., kde namísto povinnosti zjišťovat skutečný stav věci, byla orgánům činným v trestním řízení uložena povinnost postupovat tak, aby byl zjištěn skutkový stav

¹²¹ Důvodová zpráva k zákonu 117/1993 Sb., dostupné na <http://www.psp.cz/sqw/sntisk.sqw>.

¹²² Ibid., bod 20.

věci, o němž nejsou důvodné pochybnosti, a to v rozsahu, který je nezbytný pro jejich rozhodnutí. Rozsáhlou novelou 265/2001 Sb. byla tato zásada ještě zpřesněna, a to v duchu proklamovaného posílení kontradiktornosti trestního procesu. Uvedená změna formulace vede některé autory k novému pojmenování této zásady - zásada zjištění skutkového stavu, o němž nejsou důvodné pochybnosti.¹²³

Bližšímu pohledu na současnou právní úpravu se věnuji v kapitolách 7 a 8.

¹²³ Šámal, P. a kol.: Trestní řád. Komentář - díl I., 5. vyd., Praha 2005, str. 23.

6. Formální a materiální pravda pohledem ústavně zaručených práv

V následujících částech své práce bych se chtěl zaměřit výhradně na praktické důsledky současného pojetí formální a materiální pravdy a jako základ bych použil pohled ústavně-právní.

Ochrana ústavně zaručených práv a svobod na národní, ale i mezinárodní úrovni se stala jednou ze základních současných záruk ústavnosti právních předpisů, ale i aktů aplikace práva. Klíčovou z pohledu námi zkoumané problematiky se jeví interpretace příslušných ústavou zaručených práv, zejm. práva na soudní a jinou právní ochranu podle čl. 36 LZPS a práva na spravedlivý proces podle čl. 6 Evropské úmluvy. Otázka, kterou si zde pokládám, zní: Do jaké míry požaduje platná úprava lidskoprávních norem zjištění skutečného stavu a tedy materiální pravdy jakožto základu soudního rozhodnutí?

Z hlediska Ústavy ČR, čl. 96 obsahuje taxativní výčet požadavků na soudní řízení (rovnost účastníků, ústnost a veřejnost jednání), mezi těmito zásadami však není zmíněna žádná týkající se povinnosti soudu ohledně skutkových zjištění. Předchozí úprava upravená v čl. 103 Ústavy ČSSR obsahovala kromě zásad uvedených v čl. 96 současné Ústavy i povinnost soudu zjišťovat skutečný stav věci.¹²⁴ Tato povinnost však nesla ideologický podtext (viz. blíže kap. 5).

Povinnost soudů zjišťovat skutečný stav věci dnes nelze dovodit ani z čl. 90 Ústavy, který zní: „Soudy jsou povolány především k tomu, aby zákonem stanoveným způsobem poskytovaly ochranu právům. Jen soud rozhoduje o vině a trestu za trestné činy.“ Ústava zde sice hovoří o povinnosti soudů poskytovat ochranu existujícím subjektivním právům, nicméně vzhledem k tomu, že se tato ochrana musí dít „zákonem stanoveným způsobem“, připouští se zde i takové procesní formalismy, které v konečném

¹²⁴ čl. 103 odst 1 Ústavy ČSSR: „V řízení postupují soudy tak, aby byl zjištěn skutečný stav věci, a při svém rozhodování z něho vycházejí.“

důsledku vedou k odchýlení rozsudku soudu od skutečného stavu věcí. Druhá věta čl. 90 pak hovoří výlučně o rozdělení pravomocí mezi soudy a ostatní orgány státní správy.

„Zákonem stanovený způsob“ odkazující na zákonnou úpravu lze nalézt i v čl. 36 LZPS, podle kterého se každý může domáhat *stanoveným způsobem* svého práva u nezávislého a nestranného soudu...., přičemž podmínky a podrobnosti stanoví podle odst. 4 zákon. Těmito zákony jsou především procesní předpisy, které mohou upravit např. zákonnou nebo soudcovskou koncentraci řízení, domněnky a fikce atd.

Z uvedených ústavních norem vyplývá, že procesní pravidlo směřující k založení rozhodnutí na „formální“ pravdě není v rozporu s ústavním pořádkem. Osobně mi je znám pouze jediný případ, náleze z 11. 1. 2005¹²⁵, kdy ÚS rozhodoval o návrhu na zrušení ustanovení zákona z důvodu porušení principu materiální pravdy. Jednalo se o návrh soudu na zrušení části § 131 odst. 1 o. s. ř., podle které je možno vyslechnout účastníka, pouze jestliže s tím souhlasí. Tato podmínka, je podle navrhovatele v rozporu s právem na spravedlivý proces, protože znemožňuje účastníkovi provést důkaz výsledkem jiného účastníka, pokud tento druhý účastník odmítne. Ústavní soud však stížnost zamítl, argumentoval přitom subsidiární povahou důkazu výsledkem účastníka ve sporném řízení, „kdy nelze materiální pravdu ve sporu prokázat jinak.“¹²⁶. Hlavní argument soudu spočíval v problematické věrohodnosti výsledku účastníků, kteří jsou vždy zainteresovaní na výsledku sporu. Ve vztahu k materiální pravdě, zjišťované v řízení, soud uvedl: „Vyjdeme-li z předpokladu, že by mohl být proti vůli nařízen a proveden výslech coby "poslední a jediná záchrana" k prokázání materiální pravdy, je teoreticky diskutabilní, zda by taková výpověď mohla být určujícím kritériem pro míru jistoty, umožňující soudci vydat rozhodnutí

¹²⁵ Nález ÚS z 11. ledna 2005, Pl. ÚS 37/03, Sb. n. a u. ÚS, sv. 36, náleze č. 5, str. 35an.

¹²⁶ Ibid.

ve věci.“¹²⁷

Zčásti se problematiky zjišťování skutkového stavu týkal náleží ÚS ze dne 26. dubna 2006¹²⁸, ve kterém bylo navrhováno zrušení ustanovení § 133a odst. 2 o. s. ř. pro údajnou diskriminaci spočívající v uložení nepřiměřeného důkazního břemene na žalovanou stranu. Navrhovatel (Krajský soud v Ústí nad Labem) tvrdil, že z důvodu, že zákon požaduje po žalované straně, aby prokázala, že se žalobcem tvrzená diskriminace nestala, porušuje princip procesní rovnosti účastníků řízení, a to proto, že uvedený důkaz je nemožný. Ústavní soud však použil ústavně konformní výklad ustanovení a návrh zamítl.¹²⁹

Jiným případem, v judikatuře Ústavního soudu daleko častěji řešeným, je ústavní stížnost proti rozhodnutí soudu z důvodu nedostatečného zjištění skutkového stavu. Zde lze z judikatury odvodit několik obecných závěrů. Ústavní soud především považuje zjišťování skutkového stavu za úpravu zákonnou, nikoli ústavní. Přestože úloha Ústavního soudu spočívá v kontrole ústavnosti, existují judikované případy, kdy Ústavní soud dovedl porušení ústavně zaručených práv a svobod na základě porušení běžného zákona. Jedním z těchto případů je i „svévolné aplikace normy jednoduchého práva ze strany obecného soudu, a to za situace, kdy právní závěr obecného soudu je v extrémním nesouladu s vykonanými skutkovými a právními zjištěními.“¹³⁰ V několika případech Ústavní soud judikoval, že k porušení práva může dojít z důvodu nerespektování požadavků na skutkové zjištění vyplývající z procesních předpisů.

V trestněprávní oblasti lze jako příklad uvést náleží Ústavního

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Náleží ÚS ze 26. dubna 2006, Pl. ÚS 37/04, 419/2006 Sb., dostupné na www.judikatura.cz.

¹²⁹ K analýze náleží viz. Kühn, Z.: Přenos důkazního břemene v antidiskriminačních sporech z pohledu ústavního pořádku. *Jurisprudence* 5/2006, str. 51 - 57.

¹³⁰ Náleží ÚS z 19. srpna 2004, III. ÚS 224/04, Sb. n. a u., sv. 34, náleží č. 116, str. 213an.

soudu z 19. 8. 2004.¹³¹ V uvedeném případě došlo ke zrušení rozhodnutí soudů z důvodu nesprávného hodnocení důkazů v trestní věci vedené proti obžalovaným z trestného činu loupeže a neoprávněné držení platební karty. Obecné soudy nevzaly v odůvodnění v úvahu všechny provedené důkazy, zejména ty, které zmenšovaly vinu obžalovaných. V nálezu zmiňuje Ústavní soud různá skutková zjištění, kterým se obecné soudy v odůvodnění nevěnovaly: šlo například o výpověď poškozeného, který nepoznal oba obžalované, rozdílné výpovědi svědků, týkající se oblečení pachatelů a jiné okolnosti. Z těchto důvodů Ústavní soud rozhodl, že „právní závěr obecných soudů o vině stěžovatele trestnými činy loupeže a neoprávněného držení platební karty je v extrémním rozporu se skutkovým zjištěním obecných soudů. Pro uvedené nelze než konstatovat, že obecné soudy v posuzovaných rozhodnutích nedostály požadavkům, jež v rovině práva jednoduchého plynou z kautel vyplývajících ze zásady vyhledávací, ze zásady materiální pravdy a ze zásady volného hodnocení důkazů (§ 2 odst. 4, 5 a 6 tr. ř.).“¹³² Z těchto důvodů Ústavní soud zrušil rozhodnutí obecných soudů pro rozpor s čl. 36 odst. 1 LZPS.

Zajímavé na tomto rozhodnutí je i skutečnost, že Ústavní soud interpretoval § 2 odst. 5 tr. ř. jako povinnost soudu dosáhnout praktické jistoty ohledně skutkového stavu případu. Tento závěr je publikován v pracích profesora Macura pro oblast civilního práva procesního a podrobněji se něm zmiňují v kapitole 4.

K podobným závěrům došel Ústavní soud v nálezu z 22. 12. 2004¹³³, když judikoval, že „jedním ze stěžejních úkolů trestního řízení není "za každou cenu" usvědčit obžalovaného ze spáchání trestného činu uvedeného v obžalobě, ale zjistit materiální pravdu.“¹³⁴ Ústavní soud viděl v neprovedení dalších důkazů

¹³¹ Ibid.

¹³² Ibid.

¹³³ Nález ÚS z 22. prosince 2004, II. ÚS 372/03, Sb. n. a u., sv. 35, nález č. 196, str. 569an.

¹³⁴ Ibid.

soudem v případě, kdy existovaly důvodné pochybnosti o vině obžalovaného, porušení čl. 36 LZPS a čl. 6 odst. 1 Úmluvy. Porušení principu oficiality v trestním řízení tak rovněž může založit protiústavnost soudního rozhodnutí.

Naproti tomu v jiném nálezu z 4. 8. 1998¹³⁵, ve kterém Ústavní soud zamítl ústavní stížnost, se soud vyjádřil k negativnímu vymezení podmínek, za kterých porušení povinnosti zjistit skutkový stav vede k protiústavnosti rozhodnutí. Uvedený případ se liší od předchozích tím, že se jednalo o civilní spor, ve kterém se žalobce neúspěšně domáhal přiznání peněžitého důchodu z důvodu tvrzené nemoci z povolání.

Ústavní soud předně poukázal na skutečnost, že není čtvrtou soudní instancí a proto mu „zpravidla“ nepřísluší hodnotit důkazy provedené před obecnými soudy. Výjimkou je výše zmíněný případ, kdy jsou právní závěry v extrémním nesouladu s vykonanými skutkovými zjištěními. V tomto případě však soud „neshledal žádné pochybení obecných soudů z hlediska procesního, tj. z hlediska naplnění principů práva na spravedlivý proces.“¹³⁶ Jako kritérium spravedlivého procesu Ústavní soud použil podmínku „rovnosti zbraní“ v civilním procesu, konstantně judikovanou Evropským soudem pro lidská práva. Na závěr soud podotkl, že navrhovatel se v podstatě domáhá přehodnocení provedených důkazů před obecnými soudy, což ovšem Ústavnímu soudu nepřísluší.

Z dosud uvedených příkladů lze učinit závěr, že Ústavní soud nenahrazuje proces zjišťování skutkového stavu před obecnými soudy. Podle své rozhodovací praxe poměřuje skutková zjištění vyplývající z předchozího průběhu případu s právními závěry a pouze pokud tato právní posouzení jsou v extrémním rozporu se skutkovým zjištěním, konstatuje porušení „práva na spravedlivý proces.“ Přitom je zjevný poměrně antiformalistický přístup k

¹³⁵ Nález ÚS z 4. srpna 1998, I. ÚS 280/97, Sb. n. a u., sv. 11, nález č. 81, str. 241an.

¹³⁶ Ibid.

chápání tohoto práva, protože pro právní základ argumentace používá Ústavní soud různá ustanovení, popřípadě jejich kombinaci. Nejčastěji soud odkazuje na čl. 36 LZPS, často však také na čl. 6 Úmluvy, výjimečně i na jiná ustanovení – např. čl. 90 Ústavy („Soudy jsou povolány především k tomu, aby zákonem stanoveným způsobem poskytovaly ochranu právům“) nebo čl. 95 odst. 1 Ústavy, podle kterého soudce je při svém rozhodování vázán zákonem... Uvedené ustanovení lze vyložit rovněž jako povinnost soudu správně zákon (v našem případě procesní předpis) interpretovat.¹³⁷

Další otázku, kterou je možno si položit, je výklad kritéria posuzování rozhodnutí Ústavním soudem, zdali právní závěry určitého rozhodnutí nejsou v extrémním rozporu se skutkovým zjištěním. Tato kritéria bych rozlišil v závislosti na tom, jedná-li se o civilní nebo trestní případy.

V trestních věcech Ústavní soud v několika nálezech zopakoval, že touto podmínkou je náležitá pečlivost při hodnocení důkazů. V nálezu z 17. 6. 2004¹³⁸ se Ústavní soud vyjádřil k situaci, kdy je obžaloba založena na jediném důkazu proti obviněnému. Tehdy podle Ústavního soudu „musí být věnována mimořádná pozornost důkladnému prověření tohoto jediného přímého usvědčujícího důkazu a takový důkaz musí být mimořádně pečlivě hodnocen. Je tomu tak proto, že důkazní situace, při níž v trestním řízení existuje pouze jediný usvědčující důkaz, je z poznávacího hlediska nesnadná a obsahuje v sobě riziko možných chyb a omylů.“¹³⁹

Z požadavku náležité pečlivosti při hodnocení důkazů vyplývá i povinnost soudu své rozhodnutí řádně odůvodnit. K této povinnosti Ústavní soud judikoval: „Existence rozporů mezi

¹³⁷ Nález ÚS ze 23. září 2004, II. ÚS 302/03, Sb. n. a u., sv. 34, nález č. 135, str. 371an.

¹³⁸ Nález ÚS z 17. června 2004, IV. ÚS 37/03, Sb. n. a u., sv. 33, nález č. 81, str. 285an.

¹³⁹ Ibid.

jednotlivými důkazy či skupinami důkazů není neobvyklá, přičemž v této situaci je soud povinen důkazní postup vyčerpávajícím způsobem popsat a logicky i věcně přesvědčivě odůvodnit, jakým způsobem se s těmito rozpory vypořádal a z jakých důvodů uvěřil jedné z vzájemně protichůdných skutkových verzí.¹⁴⁰

V civilních věcech naproti tomu Ústavní soud zdůraznil, že „výrazem ústavního principu nezávislosti soudů (čl. 82 Ústavy České republiky) je rovněž zásada volného hodnocení důkazů; pokud obecné soudy respektují zásady dané ustanovením § 132 občanského soudního řádu, nepřísluší Ústavnímu soudu „hodnotit“ hodnocení důkazů obecnými soudy, a to ani tehdy, pokud by se s takovým hodnocením neztotožňoval.“¹⁴¹ Kritérium „rovnosti zbraní“, které Ústavní soud považuje za základ spravedlivého procesu, je v souladu s judikaturou ESLP a považují je za správné.

Proto poněkud neorganicky s tímto pojetím vyznívá náleží ÚS z 12. 12. 2004¹⁴², týkající se rozhodnutí o navrácení majetku (zejména zámku Opočno) dědičce po dr. Collorodo Mansfeldovi, kterému byl majetek zabaven rozhodnutím Zemského národního výboru v roce 1945. O něm je pojednáno v kapitole 7.

Vzhledem k tomu, že Ústavní soud používá pro základ argumentace mimo jiné čl. 6 Úmluvy, je podle mého názoru vhodné problematiku zjišťování skutkového stavu prozkoumat i optikou výkladu tohoto ustanovení Evropským soudem pro lidská práva, pokud jde o zjišťování skutkového stavu. Pokud je mi známo, klíčovým rozhodnutím, na které je v této souvislosti odkazováno v pozdější judikatuře je rozsudek ESLP z roku 1968 v případě Neumeister.¹⁴³

¹⁴⁰ Nález ÚS z 19. srpna 2004, III. ÚS 224/04, Sb. n. a u., sv. 34, náleží č. 116, str. 213an.

¹⁴¹ Nález ÚS z 23. září 2004, cit. v pozn. č. 134.

¹⁴² Nález ÚS ze dne 16. prosince 2004, cit. v pozn. č. 4.

¹⁴³ Rozsudek ESLP ze 27. června 1968, Neumeister v. Rakousko, stížnost č. 1936/63, dostupný v databázi HUDOC, www.echr.coe.int.

Šlo o případ, kdy pan Neumeister, bývalý vlastník a ředitel velké obchodní společnosti, byl obviněn z trestného činu podvodu. Vyšetřování rakouských orgánů trvalo více než 2 roky, během této doby byl pan Neumeister držen ve vazbě. Navíc případ nebyl meritorně rozhodnut ani v době podání stížnosti k Evropskému soudu pro lidská práva 7 let po obvinění. Předmětem stížnosti bylo proto mimo jiné porušení čl. 6 odst. 1 Úmluvy z důvodu porušení práva na spravedlivý proces pro přílišnou délku řízení.

Evropský soud pro lidská práva tak musel interpretovat povinnost států rozhodovat v trestním řízení v rozumné době. Toto právo podle Soudu koliduje v daném případě s odpovědností soudce v kontinentálním právním systému za zjištění pravdy ohledně obvinění (*Grundsatz der amtswegigen Wahrheitsforschung*).¹⁴⁴ Soud uznal tuto odpovědnost soudu za zjištění „materiální pravdy“ v trestním řízení jako ospravedlňující argument ve vztahu k jinak přílišné délce řízení. Hlavními důvody v tomto případě byl podle Soudu rozsáhlý důkazní materiál (21 svazků o pěti stech stranách), výjimečná složitost (*extraordinal complexity*) případu a potřeba zjišťování důkazů v zahraničí.

Lze tedy vidět, že ESLP uznává za určitých okolností právo státu v trestních věcech na důkladné zjištění skutkových okolností případu, a to i na úkor rychlosti procesu a jiných procesních práv obviněného.

Celkově tedy lze shrnout, že z hlediska ústavněprávního spadá problematika formální a materiální pravdy do kategorie práva na spravedlivý proces. Ústavní soud však nehodnotí znovu důkazy provedené před obecnými soudy. Porušení práva na spravedlivý proces je v zásadě judikováno pouze tehdy, pokud nebyla dodržena podmínka náležité pečlivosti při hodnocení důkazů, což mělo za

¹⁴⁴ Ibid, para 21.

následek extrémní rozpor mezi právními závěry a skutkovým zjištěním. V civilním sporném řízení lze však spíše souhlasit s judikaturou kladoucí jako základní kritérium spravedlivého procesu princip „rovnosti zbraní“ než „všeobecně uznávaný“ princip materiální pravdy.

Na samotný závěr bych uvedl jako příklad částečně odlišného přístupu k této problematice v praxi Spolkového ústavního soudu, který považuje v trestních věcech povinnost zjistit materiální pravdu o skutku za součást principu materiálního právního státu, k němuž náleží rovněž princip materiální spravedlnosti (*materielle Gerechtigkeit*).¹⁴⁵ Z uvedeného principu mimo jiné vyplývá zásada „nulla poena sine culpa.“ Tento princip viny (*Schuldprinzip*) je pokládán za základ ústavního požadavku na zjištění materiální pravdy v německém trestním procesu.¹⁴⁶

V civilních věcech naproti tomu se povinnost zjišťovat skutkový stav považuje za důležitou pouze v rozsahu stanovení a prosazení práv účastníků řízení. Právo na právní ochranu (*Rechtsschutz*) zahrnuje právo na přístup k soudu a prokázání subjektivního práva nebo povinnosti.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Stamp, F.: op. cit., str. 25.

¹⁴⁶ Ibid.

¹⁴⁷ Murray, P., Stürner, R.: German Civil Justice, Durham 2004, str. 5.

7. Pojetí formální a materiální pravdy v civilním procesu

Jak bylo uvedeno v kapitole 5.4, návratem k tradičnímu pojetí civilního řízení po roce 1989 došlo k nutnosti vyvážení dvou protichůdných zájmů v civilním sporném řízení. Na jedné straně stojí právo stran disponovat řízením a jeho předmětem (dispoziční zásada), na druhé straně stojí nejvýznamnější funkce procesního práva, spočívající v poskytování ochrany objektivně existujících, nikoli fiktivních, subjektivních práv. Řešení této problematiky se projevuje mimo jiné v otázce aktivity soudce při obstarávání důkazů, které strany nepředložily. Kromě toho moderní civilní řízení obsahuje mnoho institutů bránících stranám v prodlužování délky řízení. Zajímavým aspektem v přístupu k pojetí formální pravdy v civilním procesu je existence záruk, které umožňují soudu ověřit pravdivost tvrzení stran při aplikaci těchto procesních institutů (jakými jsou např. kontumační rozsudek, platební rozkaz, apod.).

Přestože Evropské společenství získalo Amsterdamskou smlouvou z roku 1997 pravomoc k jednotné úpravě určitých oblastí, cesta ke společnému evropskému kodexu civilního procesu je zatím v nedohlednu. Komise Evropských společenství zpřístupnila na základě čl. 14 rozhodnutí z 28. 5. 2001 2001/470/ES o vytvoření Evropské soudní sítě v občanských a obchodních věcech databázi aktuální úpravy procesního práva ve vybraných oblastech civilního procesu v 26 zemích EU¹⁴⁸.

Z těchto informací vyplývá, že úprava civilního procesu v jednotlivých členských státech je nadále značně odlišná. Například o systému hodnocení důkazů v Portugalsku se dozvídáme, že „zásada volného hodnocení důkazů neplatí a některé důkazní prostředky mají přednost před jinými, pokud zákon přiřazuje

¹⁴⁸ Dánsko se podle článků 1 a 2 Protokolu o postavení Dánska, připojeného ke Smlouvě o Evropské unii a ke Smlouvě o založení Evropského společenství, neúčastní komunitarizované politiky ve věcech civilních a azylových (čl. 61 a násl. Smlouvy o založení Evropského společenství), a proto se pro ně komunitární úprava nepoužije.

zvláštní důležitost některým důkazním prostředkům nebo pokud ve vztahu k existenci nebo prokázání některé právní skutečnosti vyžaduje splnění určitých formálních náležitostí.“¹⁴⁹ Jiný příklad může být specifická švédská úprava tzv. míry důkazu (stupně přesvědčení soudce o pravdivosti tvrzené události), podle které sice zásadně platí, že soudce musí být přesvědčen o pravdivosti tvrzení, nicméně „za určitých okolností, lze uplatnit požadavek na nižší váhu důkazů. Lze uvést příklad spotřebitelských pojištění, kdy se považuje za dostačující, že se zdá pravděpodobnější, že k pojistné události došlo, než že k ní nedošlo.“¹⁵⁰

V této kapitole se budu zabývat pojetím formální a materiální pravdy v českém civilním procesu s přihlédnutím k zahraniční úpravě. Nejdříve bych se chtěl zaměřit obecně na problematiku aktivity soudce při zjišťování skutkového stavu v civilním procesu a s tím související problematiku tzv. vyšetřovacího důkazu v civilním sporném řízení podle § 120 odst. 3 o. s. ř.

7.1 Aktivita soudce při zjišťování skutkového stavu

Literatura českých i zahraničních autorů se vesměs shoduje na tom, že úloha soudce v civilním procesu nemůže zůstat pasivní. Prof. Macur píše o soudcovské aktivitě v procesu zjišťování skutkového stavu „zejména na úrovni plnění jeho povinnosti dotazovací, poučovací a vysvětlovací.“¹⁵¹ Rovněž němečtí autoři uznávají aktivní úlohu soudce při plnění poučovací povinnosti

¹⁴⁹ Evropská komise: Evropská soudní síť, Opatřování a provádění důkazů, Portugalsko; dostupné na Internetu: http://ec.europa.eu/civiljustice/evidence/evidence_por_cs.htm#2 [navštíveno 25.5.2007].

¹⁵⁰ Evropská komise: Evropská soudní síť, Opatřování a provádění důkazů, Švédsko; dostupné na Internetu: http://ec.europa.eu/civiljustice/evidence/evidence_swe_cs.htm#2 [navštíveno dne 25.5.2007], blíže se švédskému modelu věnoval také prof. Macur. Viz. Macur, J.: op. cit. sub postmodernismus, str. 118an.

¹⁵¹ Macur, J.: op. cit. sub 8, str. 106.

(*Hinweispflicht*) v případě nejasného skutkového základu věci.¹⁵² Jean Laenens v belgické učebnici civilního procesu k tomu uvádí: „Pasivita soudce v civilních věcech patří postupně minulosti... Soudce není loutkou v civilním procesu. Hraje nikoli pasivní, nýbrž vůdčí (*leidende*) roli.“¹⁵³

V této souvislosti bývá také často vzpomínána činnost Rady Evropy v dané oblasti. Lze odkázat například na Doporučení Rady Ministrů Rady Evropy č. R (94) 12, jehož Princip 5 stanoví v odst. 2: „Soudce je povinen... vykonávat soudcovské povinnosti tak, aby zajistil, že právo bude řádně aplikováno...“; odst. 3 obsahuje demonstrativní výčet soudcovských povinností, mimo jiné písm. b) „řídít případy (*conduct cases*) nestranným způsobem v souladu se zhodnocením faktů (*assessment of the facts*)...“

Problematiku aktivity soudce při zjišťování relevantních skutečností a s tím související pojetí formální a materiální pravdy v českém civilním soudním řízení lze ukázat na nedávném nálezu ÚS týkající se navrácení zámku Opočno.¹⁵⁴

Ústavní soud na úvod argumentuje, že předmětná věc je „mimořádně složitá...Tím spíše je proto třeba požadovat, aby zjišťování skutkového stavu věci i právní kvalifikaci byla věnována velmi důkladná pozornost.“¹⁵⁵ Poměrně sporný se stal závěr Ústavního soudu, podle něhož „je všeobecně uznáváno, že česká právní úprava občanského soudního řízení ani ve sporném řízení neopouští zásadu materiální pravdy, jejíž dodržování je předpokladem pro dosažení účelu soudního řízení, totiž „zajistit spravedlivou ochranu práv a oprávněných zájmů účastníků řízení“ (§ 1 o. s. ř.).“¹⁵⁶ Následuje odkaz na § 153 odst. 1 o. s. ř. a § 118a jako příklad zvláštní poučovací povinnosti soudu. K uvedenému závěru lze zaujmout tyto výhrady: předně odkaz na §

¹⁵² Murray, P., Stürner, R.: op. cit. , str. 263.

¹⁵³ Laenens, J. a kol.: Handboek gerechtelijk recht, Antwerpen, Oxford, 2004, str. 55 - 56.

¹⁵⁴ Nález ÚS ze dne 16. prosince 2004, cit. v pozn. č. 4.

¹⁵⁵ Ibid.

¹⁵⁶ Ibid.

153 odst. 1 nelze pojímat jako argument pro tvrzení, že soudce má provádět stranou nenavržené důkazy z důvodu, že civilní soudní řízení je ovládáno zásadou materiální pravdy. Toto ustanovení pouze vyžaduje od soudu, aby rozhodoval na základě zjištěného skutkového stavu věci. Jakým způsobem však zjistí tento skutkový základ věci, se hovoří v jiných částech o. s. ř. Zde vyvstává rozdíl mezi sporným řízením, ovládaným převážně projednací zásadou, a nesporným řízením, ovládaným vyšetřovací zásadou. Uvedené rozhraničení je, byť ne příliš zdařile, provedeno v o. s. ř. v § 120 (viz. kapitola 5.4). Pozdější novelizace zakládající prvky zákonné a soudcovské koncentrace řízení, jakož i poučovací povinnosti, nemají podle mého názoru za cíl rušit uvedený dualismus sporného a nesporného řízení. Proto nelze souhlasit ani s tvrzením, že povinnost provádět stranou nenavržené důkazy lze dovodit z § 118a o. s. ř. Cesta poučovací povinnosti soudu je však pokládána za základ soudcovské aktivity v oblasti zjišťování skutkového stavu v civilním řízení (viz. výše). Podle této povinnosti má soud v případě nedostatků předložených důkazů vyžádat si od stran další důkazy. Pokud mu je strana nepředloží, soud rozhodne, že neunesla důkazní břemeno. Problematickým se však jeví názor Ústavního soudu, že „k posouzení oprávněnosti restitučního nároku bylo nezbytně nutné vyčerpat všechny dostupné informační zdroje týkající se přechodu nárokovaného majetku na stát...“¹⁵⁷ V daném případě si totiž soud již obstaral potřebné důkazy k rozhodnutí, navíc účastníci řízení nepředkládali žádné důkazy, které by soud odmítl provést. Názor Ústavního soudu by znamenal, že soudy by měly postupovat v souladu s vyšetřovací zásadou. Tou však sporné řízení ovládáno není.

Rozhodnutí Ústavního soudu tedy vyvolává otázku, do jaké míry je povinnost soudu ve sporném řízení provádět důkazy, které účastníci nenavrhli. V komentáři k o. s. ř. se autoři přiklánějí

¹⁵⁷ Ibid.

k restriktivnímu výkladu této povinnosti (důvodová zpráva k novele § 120 dokonce výslovně povinnost vylučuje - viz. kapitola 5.4). Především „soud nesmí zasahovat do rovného postavení mezi účastníky.“¹⁵⁸ Je sice pravdou, že důkazy, které měly být podle Ústavního soudu provedeny v řízení před obecnými soudy, měly oporu ve spisu, avšak Ústavní soud sám uvedl, že tyto důkazy by pouze „mohly“ ozřejmit některé sporné skutečnosti. Navíc se zřejmě jednalo o dva důkazy z desítek možných ale neprovedených důkazů. Uvedený závěr Ústavního soudu je tedy těžké sjednotit s projednací principem, na kterém je založeno sporné řízení.

Jak jsem uvedl v kapitole 4.3.2, pojetí pravdy při hodnocení důkazů v civilním sporném řízení se blíží koherenční teorii pravdy, podle které se zkoumá pravdivost jednotlivých důkazů ve světle celkového systému důkazů, který má soud k dispozici. V civilním sporném řízení vyplývá z projednací zásady, že to jsou zásadně účastníci, kteří vytvářejí tento systém navrhováním důkazů soudu.

Závěrečná poznámka k tomuto nálezu se týká tvrzení, že „sporné řízení neopouští zásadu materiální pravdy“, které je podle Ústavního soudu „všeobecně uznávané“. Domnívám se, že v předchozích částech této práce je dostatečně naznačeno, že pojetí materiální pravdy není vůbec jednotné. Naopak, rozdílnost koncepcí vyžaduje, aby bylo přesně definováno, jaký je současný význam zásady materiální pravdy v sporném civilním řízení.

Pro řádné zhodnocení platné právní úpravy je vhodné srovnání se zahraničím. Německá literatura zdůrazňuje osobní vzájemnou výměnu informací mezi soudem a účastníky řízení. Zejména před zahájením soudního jednání slouží tato neformální zjišťování skutkových otázek soudcem k ohraničení sporných skutečností, ohledně kterých se bude vést spor před soudem.¹⁵⁹ Při tvrzení

¹⁵⁸ Bureš, J., Drápal, L., Krčmář, Z. a kol.: Občanský soudní řád. Komentář - I. Díl, 7. vyd., Praha 2006, str. 570.

¹⁵⁹ Murray, P., Stürner, R.: op. cit., str. 256.

skutečností mají strany tzv. povinnost pravdivosti (*Wahrheitspflicht*)¹⁶⁰ - § 138 odst. 1 dZPO stanoví, že „strany musí učinit vysvětlení skutkových okolností úplně a pravdivě.“

Pokud byly stanoveny sporné skutečnosti, může se přistoupit k dokazování. Co se týká úlohy soudce a stran v řízení, pravidlem zůstává, že „identifikace potencionálně relevantních faktů je funkcí stran. Při vynešení rozsudku soud nemůže vzít v úvahu fakta, dokud nebyla předložena jednou nebo druhou stranou.“¹⁶¹ Použitím vysvětlovací a poučovací povinnosti soudem je však možné poukázat na nedostatky v předložených důkazech a žádat strany, aby předložily další důkazy. „Avšak pokud by se jednalo o skutečnosti vůbec stranami netvrzené, mohla by druhá strana, která by byla návrhem soudu na provedení důkazu dotčena, namítat soudcovu podjatost.“¹⁶²

Belgická úprava je podobná v tom ohledu, že přes zdůrazňovanou aktivitu soudce v procesu dokazování, procesní odpovědnost za předložení sporných skutečností a jejich prokázání je v rukou stran. Čl. 870 Ger. W. stanoví, že „každá strana musí předložit důkaz ohledně skutečností, které uvádí.“ Podle následujícího ustanovení „Soudce může nicméně kterékoli straně řízení přikázat předložit důkazní materiál, který má tato strana k dispozici.“ Jedná se o stanovení tzv. důkazní povinnosti (*bewijsnood*)¹⁶³, která se použije v situaci, kdy důkazy ve prospěch jedné strany má k dispozici pouze protistrana. Tuto úpravu je třeba odlišit od německého institutu usnesení o podání důkazu (*Beweisbeschluss*), kterým soud jako jeden z prvků koncentrace řízení stanoví dobu, dokdy je možné určitý důkaz předložit.¹⁶⁴

Zde vidíme potencionální řešení pro českou právní úpravu, neboť v uvedených zahraničních kodexech se nevyskytuje ustanovení podobné § 120 odst. 3 o. s. ř. Přesto uplatněním

¹⁶⁰ Baumbach, A. a kol.: *Zivilprozeßordnung*, 50. vyd., Mnichov 1992, str. 534.

¹⁶¹ Murray, P., Stürner, R.: *op. cit.*, str. 263.

¹⁶² *Ibid.*

¹⁶³ Laenens, J. a kol.: *op. cit.*, str. 500.

¹⁶⁴ Murray, P., Stürner, R.: *op. cit.*, str. 265.

vysvětlovací a poučovací povinnosti soudu v kombinaci s prvky soudcovské koncentrace řízení, popřípadě důkazní povinnosti, lze dospět ke stejnému výsledku, a to při zachování zásady projednací, kterou je ovládáno sporné civilní řízení.

7.2 Zjišťování skutkového stavu v institutech sloužících k urychlení řízení

Novelizacemi o. s. ř. v průběhu posledních sedmnácti let byla do české úpravy zavedena řada legislativních opatření sloužících k urychlení procesu. Jedná se mimo jiné o návrat se k tradičním institutům kontumačního rozsudku a rozsudku pro uznání, nebo rozsáhlou novelou č. 30/2000 Sb. zavedení množství institutů, pro něž se obecně užívá označení koncentrace řízení. Tyto instituty byly socialistickou doktrínou razantně odmítány. Prof. Češka uvádí na konci 80. let ke kontumačnímu rozsudku toto: „Teoreticky se zde vycházelo z domněnky, že pravdu má ten účastník, který se k řízení dostavil, a skutečný stav věci nebylo pak třeba zjišťovat. Něco podobného nelze připustit v socialistickém občanském soudním řízení...“¹⁶⁵

Z pohledu problematiky formální a materiální pravdy se jedná o instituty bránící zjištění skutkového stavu. Namísto toho vycházejí ze zkušeností, že v určitých případech není účelné skutkové podrobnosti případu zjišťovat. Tak je tomu například pokud žalovaný uzná nárok, který je proti němu uplatňován, nebo pokud se obeznámil s obsahem žaloby a bezdůvodně se nedostaví k soudu, aby uplatnil svou procesní obranu. Nově přibyla možnost vydání rozsudku pro uznání v případě fikce, že žalovaná strana nárok uznala podle § 153a odst. 3 o. s. ř. V této části své práce bych se zaměřil na otázku, zdali je *de lege lata* umožněno soudu i v těchto případech zkoumat skutkový základ tvrzeného nároku. Je vůbec potřebné, aby se soud zabýval pravdivostí

¹⁶⁵ Češka, Z.: op. cit., str. 58.

tvrzení žalobce, pokud hodlá vydat kontumační rozsudek? K některým úvahám na toto téma *de lege ferenda* je vhodné připomenout zahraniční úpravu.

Při odpovědi na otázku potřeby pravdivosti skutkových tvrzení žalobce jakožto základu vynesení rozsudku v jeho prospěch je nutný opět návrat k funkci civilního řízení, tak jak se vyvinulo na konci 19. století. V kapitole 5.2 jsem uvedl, že v této době se rozvinul proces přibližně v dnešní formě, přičemž bylo odmítnuto dřívější pojetí manipulace skutkovým stavem ze strany účastníků řízení. Jedním z důsledků tohoto přístupu bylo i formulování povinnosti pravdivosti.¹⁶⁶

Kritizováno odbornou literaturou bývá zejména umožnění fikce uznání nároku při vydání rozsudku pro uznání. Prof. Macur v první řadě kritizuje skutečnost, že procesní úkon se stává předmětem právní fikce, což je podle něj pojmově vyloučeno. „Nemůže být stanovena např. fikce, že někdo podal žalobu, ačkoliv ji nepodal, že ji vzal zpět, ačkoliv tak neučinil... Stejnou právní povahu dispozitivního právního úkonu, tedy úkonu, na němž se jednáající osoba záměrně podílí svou jednoznačně projevenou vůlí, má také uznání nároku.“¹⁶⁷ Prof. Wintrová také správně podotýká, že pro neplnění povinností stanovených soudem se běžně v ostatních právních řádech jako sankce uplatňuje kontumační rozsudek, nikoli fikce uznání nároku.¹⁶⁸ Rovněž z hlediska českého práva by podle prof. Wintrové „kontumační rozsudek ponechával soudu právní posouzení věci, zakládá by pouze pro soud možnost vzít skutečnosti žalobcem tvrzené za skutečnosti prokázané (jako dle § 153b odst. 1 o. s. ř.).“¹⁶⁹ Dalším rozdílem mezi kontumačním rozsudkem a rozsudkem pro uznání je možnost přihlížet k předchozím důkazům, která se vesměs judikaturou v

¹⁶⁶ Macur, J.: Rozsudek na základě fikce uznání nároku podle ustanovení § 114b o. s. ř., *Bulletin Advokacie*, 2/2002, str. 30.

¹⁶⁷ *Ibid.*, str. 29.

¹⁶⁸ Wintrová, A.: Koncentrace civilního soudního řízení, *Bulletin Advokacie*, 4/2001, str. 21.

¹⁶⁹ *Ibid.*

případě rozsudku pro uznání vyloučena.¹⁷⁰ Stejně tak míra diskrece při vydání rozsudku pro zmeškání je větší, což umožňuje více zhodnotit okolnosti případu.

Bližší seznámení s německou úpravou ukazuje, že v případě, že žalovaný nesplní povinnost uloženou mu soudem, aby se vyjádřil k žalobnímu návrhu, může soud vynést rozsudek pro zmeškání (*Versäumnisurteil*) podle § 331 odst. 3 dZPO. Z hlediska skutkového stavu se v tomto případě považují tvrzení žalobce za nesporná. Podmínkou vydání tohoto rozsudku je, aby žalobní nárok zcela vyplýval z žalobcem tvrzených skutečností, za předpokladu, že jsou tato tvrzení pravdivá (*Schlüssigkeitprüfung*)¹⁷¹ - § 331 odst. 2 dZPO. Komentář k danému ustanovení dodává, že v případě nejasností žaloby má soudce povinnost vyžádat si jejich odstranění na účastníkovi cestou výzvy k opravě žaloby. Pokud účastník žalobu neopraví, nelze rozsudek pro zmeškání vydat.¹⁷²

V Belgii je příslušná úprava obsažená v čl. 802 a násl. Ger. W. Hned v základním ustanovení je vidět rozdíl oproti české úpravě, spočívající v možnosti vydat kontumační rozsudek (*Verstekvonnis*) v případě, že se k soudnímu jednání nedostaví kterákoliv strana řízení (nikoli pouze žalovaný, jak je tomu v českém právu). Povinnost dostavit se k soudnímu jednání je provedena do větších podrobností než v českém právu, avšak chybí úprava vydání kontumačního rozsudku v případě nesplnění povinnosti tvrzení a důkazní povinnost na základě soudcovské koncentrace řízení.

Podstatná z hlediska zjišťování skutkového stavu, je podle mého názoru informace ohledně absence dokazování v příslušných formách soudních rozhodnutí (v českém právu jde například o platební rozkaz). Tato rozhodnutí by měla obsahovat výslovnou

¹⁷⁰ viz. např. SJ 93/2001, SJ 100/2002, právní věty uvedeny v: Bureš, J., Drápal, L., Krčmář, Z. a kol.: op. cit., str. 700.

¹⁷¹ Murray, P., Stürner, R.: op. cit., str. 318.

¹⁷² Baumbach, A. a kol.: op. cit., str. 1062.

zmínku o tom, že skutkový stav, na kterém se odsuzující výrok zakládá není výsledkem dokazování a soud tak rozhodl pouze na základě nároku tvrzeného žalobcem. Vzorem pro tuto úpravu by mohla sloužit v loňském roce přijaté nařízení Evropského Parlamentu a Rady č. 1896/2006/ES kterým se zavádí řízení o evropském platebním rozkazu, které uvádí v čl. 12 odst. 4 písm. a), že „v evropském platebním rozkazu bude žalovaný informován o tom, že rozkaz byl vydán pouze na základě informací poskytnutých žalobcem, které nebyly soudem ověřeny.“

Na závěr této kapitoly lze shrnout, že česká úprava není v otázkách zjišťování skutkového stavu dokonalá. Některá legislativní pochybení se snaží překonávat justiční praxe, zejména důslednou aplikací procesních principů (například projednacího principu v občanském soudním řízení a vyšetřovacího v nesporném procesu).

8. Pojetí formální a materiální pravdy v trestním procesu

Základní povinnost orgánů činných v trestním řízení zjišťovat skutečnosti relevantní z hlediska trestního řízení je uvedena v ustanovení o základních zásadách trestního řízení (§ 2 odst. 5 tr. ř.). V následující části bych se chtěl nejprve věnovat efektivitě novely trestního řádu č. 256/2001 Sb., a to z hlediska problematiky zjišťování skutkového stavu.

Dalším moderním trendem v oblasti trestního řízení je zavádění konsenzuálních řešení trestních sporů a zkrácených popřípadě zjednodušených forem trestního řízení. Důvodem k této úpravě bývá uváděna potřeba čelit narůstající kriminalitě.¹⁷³ Česká úprava je částečně inspirována německou, která bývá považována za nejrozvinutější v kontinentální Evropě. Z hlediska tématu této práce se v případě konsenzuálního řešení trestní věci jedná o zavádění prvků formální pravdy do trestního řízení, přičemž jak bylo uvedeno v části páté, historický vývoj moderního trestního procesu směřoval spíše k odstranění veškerých prvků formální pravdy. Zdali, a za jakých podmínek, je možné legitimizovat formální pravdu v trestním procesu se pokusím nastínit v kapitole 8.2.

8.1. „Materiální“ pravda v trestním řízení podle současného znění § 2 odst. 5 tr. ř.

Text této, v minulosti velice vyzdvihované, zásady byl několikrát měněn (viz. kap. 5.4). Současná právní úprava je v teorii předmětem sporů. Proti sobě můžeme v zásadě postavit dva protichůdné názory. Na jedné straně stojí názor prof. Šámala, který považuje novelizaci § 2 odst. 5 tr. ř. provedenou zákonem 292/1993 Sb. za „jednu z nejvýznamnějších změn v trestním řádu provedenou v průběhu devadesátých let minulého

¹⁷³ Thaman, S.: Comparative Criminal Procedure. A casebook approach. Durham 2002, str. 16.

století.“¹⁷⁴ Novela 256/2001 Sb. pouze potvrdila rysy kontradiktornosti v hlavním líčení, podle níž by strany měly důkazy před soudem nejen navrhopvat, ale zásadně i předkládat a také provádět.¹⁷⁵ Nelze nevidět, že uvedené pojetí je velmi blízké anglosaskému trestnímu procesu.

Proti tomuto názoru stojí jiní autoři (doc. Jelínek, prof. Císařová), podle nichž novelizace § 2 odst. 5 orgánům činným v trestním řízení v zásadě nové povinnosti nepřináší, neboť nadále platí, že v řízení má být zjištěn stav věci „mimo důvodnou pochybnost“¹⁷⁶.

Vyústěním rozdílného pojetí nalezneme například v pracích doc. Pipka. Smyslem současné úpravy je podle něj je vyjasnit skutečnost, že narozdíl od předchozího kladení důrazu na celospolečenské cíle - zjištění objektivní pravdy, současná úprava se týká více „omezení formy a způsobu dosahování tohoto cíle. Cíle se nemění, ale prostředky jeho dosažení mají své limity v převažujících hodnotách právního státu a garancích daných individu...“¹⁷⁷ O nové povinnosti zjišťovat skutkový stav lze hovořit jako instrukci orgánům činným v trestním řízení, která v sobě obsahuje určité požadavky.¹⁷⁸ Nejdůležitější z nich je požadavek na kvalitu skutkových zjištění, přičemž jak správně uvádí doc. Pipek, kritériem pravdivosti je zde absence důvodných pochybností, nikoli tedy požadavek na absolutní jistotu zjištěných faktů.¹⁷⁹ V komentáři k novému ustanovení se autoři odvolávají na práci prof. Weinbergera, který považuje za základ zjišťování skutkového stavu požadavek praktické jistoty.¹⁸⁰ Z uvedeného vyplývá, že většina autorů se snaží obecně nepopíranou

¹⁷⁴ Šámal, P. a kol.: op. cit., str. 24.

¹⁷⁵ Ibid.

¹⁷⁶ Císařová, D. a kol.: op. cit sub 63, str. 82.

¹⁷⁷ Pipek, J.: Nad paragrafem 2 odstavec 5, věta první, trestního řádu. Právní rozhledy 7/1999, str. 411.

¹⁷⁸ podobně například Langer, P.: Odvolání v českém trestním právu procesním. Disertační práce (nepublikováno), Praha 2006, str. 53.

¹⁷⁹ Pipek, J.: op. cit., str. 410.

¹⁸⁰ Šámal, P. a kol.: op. cit., str. 24.

korespondenční teorii pravdy v oblasti zjišťování skutkového stavu rozšířit o požadavek koherence jednotlivých důkazů. Tímto přístupem je zamezeno přehnaným a v podstatě nemožným nárokům na vyšetřující orgány, aby zjišťovaly „absolutní“ pravdu. Na druhé straně však nelze zapomínat na ústavní princip spravedlivého procesu, projevující se zejména v požadavku náležité pečlivosti orgánů činných v trestním řízení při hodnocení důkazů.¹⁸¹

Zákonnost rozhodnutí tedy v tomto ohledu závisí na splnění dvou podmínek. Pozitivní podmínkou je výše zmíněná povinnost náležitého zjištění skutkového stavu a negativní podmínkou je absence důvodných pochybností.

Z odlišného úhlu pohledu se novým prvkům v úpravě trestního řízení věnoval například prof. Boguszak, který hodnotí současnou situaci jako stav, kdy stát ztratil svůj mocenský monopol, neboť v podmínkách liberálního právního státu mu vyrůstá konkurence v podobě organizovaného zločinu.¹⁸² Prof. Boguszak vidí v současné situaci, kdy dochází k oslabení přípravného řízení a přenosu těžiště trestního řízení před soud, významnou výhodu pro členy zločinných společenství, protože jsou to právě oni, kdo mohou nejvíce ovlivňovat průběh vyšetřování. Jedním z řešení nabízených autorem je zavedení institutu vyšetřujícího soudce, tak jak je znám z francouzské praxe.

Podstatnějším než teoretické ospravedlnění nové úpravy materiální pravdy v trestním řízení je pohled na aplikaci nové úpravy, zejména jak byla provedena novelou 265/2001 Sb. Trestní kolegium Nejvyššího soudu ČR vydalo v roce 2004 zprávu o aplikaci nové úpravy trestního řízení v praxi, z níž vyplývá, že nově zdůrazňovaná aktivní funkce stran v řízení se ne ve všech ohledech uplatňuje v praxi. Naopak, ze zprávy vyplývá, že „aktivita stran se oproti stavu před účinností novely nijak

¹⁸¹ k tomu viz. kapitola 6 a judikatura tam citovaná.

¹⁸² Boguszak, J.: op. cit. sub 43, str. 1215.

výrazně nezvýšila...účinnost novely závisí převážně na přístupu konkrétní osoby.¹⁸³ Je zmiňováno, že někteří soudci ze zvyku nadále řídí proces samostatně a nenechávat stranám velký prostor. Uvedený problém lze však řešit individuálně.

Jako daleko větší problém se mi jeví systémový nedostatek v právní úpravě obžaloby, protože podle stávajícího práva je možné, aby jménem státního zastupitelství jednal před soudem jakýkoli státní zástupce. V praxi je tak běžné, že na jedné věci se jich vystřídá několik, přičemž tím logicky klesá znalost podrobností případu a také osobní angažovanost ve věci nezbytná pro naplnění povinnosti dokazovat vinu obviněného v řízení před soudem. Rovněž zpráva Nejvyššího soudu uvádí, že „státní zástupce, který věc vedl od počátku trestního řízení, je mnohem aktivnější než ten, který se s věcí seznámil jen krátce před konáním hlavního líčení.“¹⁸⁴ Z vlastní zkušenosti ze stáže na Obvodním soudu pro Prahu 4 v roce 2005 jsem poznal, že státní zástupce byl v mnohých případech nejpasivnější osobou v řízení. Rovněž aktivita obhájce se často odvíjí od úsilí státního zástupce dokazovat vinu. Přitom jak bylo zdůrazněno výše v kapitole 4.3.2, pravdivost určité teze je možno spolehlivě a efektivně zjistit, pokud je podrobena podpůrným argumentům jakož i zpochybňování ze strany obou proti sobě stojících účastníků (stran) řízení. Toto bylo smyslem novely č. 265/2001 Sb., když formulovala nové povinnosti soudu, státnímu zástupci a obhájce týkající se aktivního přístupu k dokazování.

8.2. Konsenzuální modely rozhodování trestních případů a prvky formální pravdy v trestním procesu

Pod pojem konsenzuální modely rozhodování trestních věcí

¹⁸³ Trestní kolegium Nejvyššího soudu ČR: Zpráva o analýze a vyhodnocení účinnosti novely trestního řádu č. 265/2001 Sb. ve vztahu k soudnímu řízení, sp. zn. Ts 42/2003, Sběrka soudních rozhodnutí a stanovisek, 9-10/2004. str. 597.

¹⁸⁴ Ibid, str. 598.

zahrnují všechny způsoby řízení, nacházející se zejména v hlavě XX. tr. ř., podle kterých je konečné rozhodnutí soudu založeno nikoli na zjištěných skutkových okolnostech případu, nýbrž na nepopírání tvrzených skutečností ze strany obviněného.¹⁸⁵ Jedná se zejména o trestní příkaz jako zvláštní forma odsuzujícího rozsudku, rozsudek ve zjednodušeném řízení před soudem a také zvláštní způsoby řízení - narovnání a podmíněné zastavení trestního stíhání. Poslední dva se odlišují tím, že je v přípravném řízení může vydat i státní zástupce.

Existence těchto druhů řízení je spojena do značné míry s trestněprávní politikou, neboť v případě protiprávních jednání charakterizovaných menším stupněm společenské nebezpečnosti lze jen stěží definovat kritérium diferenciacce mezi soudně a správně trestnými delikty.

V případě podmíněného zastavení trestního stíhání a narovnání je jedním z rozhodujících podmínek přiznání obviněného. Avšak z důvodů, že toto přiznání nemusí být vždy pravdivé, je důležité, že možnost postupovat v souladu s těmito druhy řízení je omezena na případy méně škodlivých trestných činů, za které se zpravidla ukládá trest nespojený s odnětím svobody. V systému common law je naopak praxe taková, že přiznání obviněného (*pleading guilty*) vede téměř automaticky k usvědčujícímu rozsudku, a to bez ohledu na to, o jaký trestný čin se jedná. Vysvětlením pro odlišnou úpravu v zemích kontinentálního práva lze nalézt ve skepticizmu ohledně pravdivosti přiznání obviněného plynoucího z historické zkušenosti¹⁸⁶ (blíže viz. kap. 5.1).

Zvláštní povahu mezi uvedenými druhy řízení má trestní příkaz. Jedná se podobně jako rozkazní řízení v civilním procesu o rozhodnutí, které je vydáno soudem bez náležitého zjišťování skutkového stavu. V takovém případě je namístě existence záruk, že v případě jakékoli pochybnosti soudu se trestní příkaz

¹⁸⁵ Tohoto pojmu bez bližšího vymezení používá ve své komparativní studii Stephen Thaman, viz. Thaman, S.: op. cit., str. 16.

¹⁸⁶ Thaman, S.: op. cit., str. 145.

nepoužije. Tak je tomu například v SRN, kde existuje poměrně podrobný popis podmínek, za kterých je soud povinen namísto trestního příkazu (*Strafbefehl*) nařídít hlavní líčení. V souladu s § 408 odst. 2 StPO tak může soud učinit, pokud nesouhlasí s tím, aby věc byla projednávána mimo hlavní líčení, s právním posouzením návrhu na potrestání anebo s navrhovaným trestem. Oproti této úpravě se česká podmínka pro vydání tohoto typu rozhodnutí obsažená v § 314e odst. 1 tr. ř. (spolehlivě zjištěný skutkový stav prokázaný opatřenými důkazy) nejeví jako dostatečná, navíc ony důkazy, podle nichž je „spolehlivě“ zjištěn skutkový stav, nejsou v trestním příkazu uvedeny (§ 314f odst. 1 tr. ř.).¹⁸⁷

Institut nepopírání skutečností v českém trestním řízení není obsažen pouze v případě trestního příkazu, nýbrž i v zjednodušeném řízení před samosoudcem, navazujícím na zkrácené přípravné řízení. I v tomto případě se česká úprava zřejmě inspirovala německou, která výslovně ve zrychleném řízení (*Beschleunigtes Verfahren*) - § 420 odst. 4 StPO vylučuje aplikaci obecné povinnosti soudu zjišťovat veškeré okolnosti případu za účelem zjištění pravdy. Namísto toho si soud může rozsah zkoumaných skutečností sám omezit.

V českém právu je tato možnost ponechána soudci pouze v případě, že podezřelá osoba (nejde o obviněného, neboť usnesení o zahájení trestního stíhání nebylo vydáno) prohlásí, že určité skutečnosti považuje za nesporné a nechce je projednávat před soudem (§ 314b odst. 2 tr. ř.). V českém právu je tedy v případě nejméně závažných trestných činů umožněno účastníkům řízení vyloučit zcela projednávání některých skutečností. Přesto nelze podle mého názoru souhlasit s výkladem, že soud v případě svého přesvědčení, že relevantní skutečnosti se neudály tak, jak byly účastníky prezentovány jako nesporné, nemá jinou možnost než považovat tyto skutečnosti za pravdivé. V praxi se však zdá, že

¹⁸⁷ v německé úpravě je naopak uvedení důkazů jedním z formálních náležitostí trestního příkazu (§ 409 odst. 1 bod 5. StPO)

tato legislativní omezení nehrají příliš roli; jak uvádí výše zmíněná zpráva Nejvyššího soudu ČR, v případě použití zjednodušeného řízení se jedná obvykle o „skutkově i právně nenáročnou věc, proto není ani třeba rozhodnout o upuštění od dokazování skutečností, které strany označily za nesporné, dokazování je zcela neformální a probíhá velice rychle.“¹⁸⁸

Celkově lze hodnotit moderní trendy v trestním řízení směřující k urychlení a zjednodušení procesu jako logické vyústění současného stavu, kdy soudy jsou vesměs přetížené množstvím případů, což nutně vede k diferencovanému přístupu v závislosti na závažnosti případu, postupu obviněného a jiných faktorech. Jako nutnou podmínku pro aplikaci modelů trestního řízení obsahující prvky formální pravdy jakožto základu pro vydání rozhodnutí považují rozhodující roli soudu, která je podle mého názoru lépe provedena v německém právu. V případě ukládání trestu je vždy třeba pamatovat na skutečnost, že pravdivost tvrzení obžaloby není v některých případech prověřena (např. trestní příkaz). Jako správná se mi jeví v těchto případech nemožnost uložení nepodmíněného trestu odnětí svobody. V tomto smyslu byla česká úprava změněna výše zmíněnou velkou novelou trestního řádu č. 265/2001 Sb.

Rovněž jakékoli formy dohody o vině a trestu mezi státním zástupcem a obviněným by měly být vždy soudem pečlivě prověřeny, neboť v případě dohadování se obviněný, často nezastoupený obhájcem, nachází ve výrazně slabším postavení. Ze srovnávacího pohledu se mi jeví jako zajímavá úprava trestního řádu Itálie, která v § 444 umožňujícího určitou formu dohody mezi obviněným a prokurátorem o výši trestu, přičemž tento trest se snižuje o 1/3. Tato dohoda však podléhá podrobnému zkoumání soudem, a to jak z hlediska předložených důkazů, tak z hlediska přiměřenosti trestu. Jak prohlásil Italský nejvyšší soud v rozsudku z 19.

¹⁸⁸ Zpráva trestního kolegia Nejvyššího soudu ČR cit v pozn. pod čarou č. 183, str. 663.

února 1990¹⁸⁹, „tato dohoda nenahrazuje zjišťování pravdy, které je výlučnou povinností soudce a nemůže být delegována na kohokoli jiného.“¹⁹⁰

¹⁸⁹ Cass. Pen, 1990, No. 15, 44. citováno dle anglického překladu v Thaman, S.: op. cit., str. 156an.

¹⁹⁰ Ibid, str. 157.

9. Závěr

Ve své diplomové práci jsem se pokusil nastínit některé aspekty formální a materiální pravdy v historickém vývoji i současné soudní praxi. V úvodu jsem se zabýval různými pojetími formální a materiální pravdy oscilujícími mezi cílem soudního procesu a procesním principem (v minulosti dokonce prohlašovaným za ústřední princip celého soudního řízení). V této práci zaujímám názor, že o formální a materiální pravdě nelze hovořit jako o normativním principu, který by ovládal řízení. Domnívám se však, že jednotlivé procesní normy a instituty (jako například nesporné skutečnosti, povinnost zjišťovat skutkový stav, o němž nejsou důvodné pochybnosti nebo kontumační rozsudek) lze charakterizovat tak, zdali přispívají spíše k formální pravdě nebo k materiální pravdě v konečném rozhodnutí soudu.

Z hlediska tohoto pojetí jsem se zabýval některými procesními instituty civilního a trestního řízení. Celkově lze říci, že v současném právu se objevují dvě protichůdné tendence. Na jedné straně to jsou legislativní snahy po zjednodušených formách řízení, ať už jde o kontumační rozsudek nebo platební rozkaz v civilním procesu nebo o trestní příkaz či konsenzuální řešení sporů v trestním procesu, které v sobě inherentně obsahují prvky formální pravdy. Z druhé strany ovšem působí vzrůstající význam lidskoprávních norem, který klade na současnou úpravu požadavky spravedlivého procesu. Vyústění těchto protichůdných tendencí lze nalézt v mnohých soudních rozhodnutích, přičemž z příkladů uvedených v této práci vyplývá, že například Evropský soud pro lidská práva (zejména případ Neumeister proti Rakousku)¹⁹¹ potvrdil, že princip materiální pravdy (v rakouské podobě se jednalo o tzv. Grundsatz der amtswegigen Wahrheitsforschung) může v daném případě převážit nad požadavkem rychlosti řízení.

Obdobné vyvažování principů náleží ústavním soudům při

¹⁹¹ viz pozn. pod čarou č. 143.

hodnocení ústavnosti procesních norem, které obsahují formalismy bránící zjištění skutkového stavu. Například v Itálii došlo ke sporu ohledně ústavnosti zkráceného způsobu řízení - tzv. *patteggiamento*, obsaženého v § 444 italského trestního řádu (k podstatě a aplikaci tohoto způsobu řízení viz. kapitola 8.2). Rovněž zde musel italský Ústavní soud zkoumat, zdali existují dostatečné procesní záruky kompenzující procesní formalismy. Nakonec soud zdůraznil, že daným způsobem řízení nejsou porušena ústavní práva na osobní svobodu, presumpci neviny ani práva na obhajobu.¹⁹² V oblasti trestního práva mají státy v souladu se svou trestní politikou jistý stupeň diskrece při úpravě povinnosti zjišťovat skutkový stav. Tato volnost však není neomezená, neboť jí limitují platné standardy ochrany lidských práv.

Jak bylo uvedeno v kapitole 8, v současném trestním řízení narůstá množství zvláštních způsobů řízení, ve kterých je soud omezen při zjišťování skutkového stavu.¹⁹³ Ze statistik Ministerstva spravedlnosti ČR vyplývá, že tyto způsoby řízení jsou využívány velmi často a také trend v jejich používání pomalu roste. Například v roce 2005 byl českými soudy vydán trestní příkaz v 53% všech případů, v roce 1996 to bylo v 48%.¹⁹⁴ Jak uvádím výše, tyto moderní trendy v trestním řízení směřující k urychlení a zjednodušení procesu jsou logickým vyústěním současného stavu, kdy soudy jsou vesměs přetížené množstvím případů, což nutně vede k diferencovanému přístupu v závislosti na závažnosti případu, postupu obviněného a jiných faktorech. Tento vývoj by však neměl znamenat postup, při kterém by soud opustil jeden ze základních cílů trestního řízení - náležité zjištění trestných činů a spravedlivé potrestání jejich

¹⁹² Rozhodnutí italského Ústavního soudu č. 313 z 3. července 1990, 35 Giur. Cost. 1981. cit dle anglického překladu v Thaman, S.: op. cit., str. 155.

¹⁹³ Kromě příkladů uvedených v kapitole 8.2 je zde možno zmínit i hmotněprávní odklony jako např. upuštění od potrestání podle § 24 trestního zákona (zák. č. 140/1961 Sb. v platném znění).

¹⁹⁴ Podklady uvádím podle Statistiky soudních agend dostupné na stránkách Ministerstva spravedlnosti ČR - <http://portal.justice.cz/ms/ms.aspx?j=33&o=23&k=3397&d=47145> [navštíveno 2.6.2007]

pachatelů (§ 1 tr. ř.).

V oblasti občanského soudního řízení jsem se v této práci zabýval problematickými otázkami procesní aktivity soudce ve sporném řízení a některými instituty sloužícími k urychlení řízení, jakými jsou např. kontumační rozsudek, platební rozkaz atd. Ze srovnání české úpravy s příklady ze zahraničí vyplývá, že přes zdánlivou podobnost určitých institutů, česká úprava obsahuje některé teoretické nedostatky, umožňuje například fikci procesního úkonu (fikci uznání nároku v § 153a odst. 3 o. s. ř.). Rovněž ustanovení § 120 odst. 3 o. s. ř. upravující tzv. vyšetřovací důkaz ve sporném řízení není v souladu se základním principem dispozice soudním řízením a jeho předmětem účastníky řízení. Přestože toto ustanovení jednoznačně podporuje ověření pravdivosti výroků účastníků řízení, existuje i jiná možnost úpravy, upřednostňující soudcovskou povinnost vysvětlovací a poučovací, která je navíc běžná v jiných zemích a je v souladu s projednací a dispoziční zásadou.

Význam zjišťování skutkového stavu je patrný i z pokračující diskuze o zavedení elektronického platebního rozkazu.¹⁹⁵ V uvedeném článku je zmiňován tzv. rakouský model platebního rozkazu, charakterizovaný automatickým vyhotovením platebního rozkazu počítačem a absencí soudcovského uvážení. Lze jen doufat, že takový návrh nebude nakonec přijat, protože k němu lze vznést řadu námitek. Jako největší nebezpečí se mi jeví možnost zjevně šikanózních návrhů, které zřejmě počítač na rozdíl od soudce nebude schopen rozpoznat. Z podobných důvodů se po obsáhlé diskuzi o podobě evropského platebního rozkazu (o něm se zmiňují blíže v kapitole 7.2) nakonec Evropská komise přiklonila spíše k francouzskému modelu.

Ve své práci se zabývám rovněž teoretickými a historickými aspekty a pokusil jsem se některé závěry aplikovat na platnou

¹⁹⁵ Kohoutek, J.: Elektronický platební rozkaz, In: Justiční aktuality, Ministerstvo spravedlnosti České republiky, číslo 2, březen/duben 2006, ročník 2, str. 10.

právní úpravu a soudní praxi. Zajímavá je rovněž otázka aplikace jiných věd, například statistiky na oblast zjišťování skutkového stavu. Přestože význam exaktních věd bude v budoucnu v souvislosti s možnostmi dokázat určité skutečnosti patrně růst, důkaz postavený na matematické formuli byl současnou právní vědou správně odmítnut.

Na závěr bych svou práci shrnul tak, že zjišťování a ověřování pravdivosti tvrzení účastníků řízení je nezbytným předpokladem legitimacy soudního rozhodnutí. Současné trendy směřující spíše k zrychlování řízení a s tím spojenému omezování podrobného zjišťování skutkového stavu zřejmě budou pokračovat. Zastávám však názor, že preferování jiných hodnot (rychlost řízení, procesní ekonomie) nemůže být neomezené. Limity omezení zjišťování skutkového stavu v soudním řízení lze nalézt ve sféře lidskoprávních norem, zejména práva na spravedlivý proces.

Použitá literatura:

Adamová, K., Riegrová, B. a kol.: Dějiny českého soudnictví do roku 1938, Praha 2006.

Baumbach, A. a kol.: Zivilprozeßordnung, 50. vyd., Mnichov 1992.

Boguszak, J.: Principy, hodnoty, finalita. In: Boguszak, J. (ed.): Právní principy, Pelhřimov 1999.

Boguszak, J.: Právo a postmoderní situace, Právník 11/2005, str. 1201 - 1218.

Boura, F.: Materiální pravda v novém civilním řízení, In: Boura, F., Leventalj, J. B., Klejnman, A. F.: O zásadách civilního procesu. Praha 1951, str. 5 - 23.

Bureš, J., Drápal, L., Krčmář, Z. a kol.: Občanský soudní řád. Komentář, 7. vyd., Praha 2006.

Císařová, D.: Předmět dokazování, Stát a právo, roč. 13/1967, str. 69 - 95.

Císařová, D. a kol.: Trestní právo procesní, 3. vyd., Praha 2004.

Cross, R., Wilkins, N.: An Outline of the Law of Evidence, 4. vyd., London, 1975.

Češka, Z. a kol.: Občanské právo procesní, Praha 1989.

Edwards, P. a kol.: The Encyclopedia of Philosophy, Svazek I - VI, New York, London, 1967, Reprinted edition 1972.

Eggleston, R.: Evidence, Proof and Probability. London, 1978.

Fasching, H., W.: Lehrbuch des österreichischen Zivilprozessrechts, 2. vyd., Wien, 1990.

Fenyk, J.: Kontinentální dogmatismus a anglosaský pragmatismus z pohledu základů trestní odpovědnosti. In: Gerloch, A., Maršálek, P.(ed.): Zákon v kontinentálním právu, Eurolex, Praha 2005, str. 227 - 234.

Filkenstein, M. O., Fairley, W. B.: A Bayesian Approach to Identification Evidence, Harvard Law Review, roč. 83, 3/1970, str. 489 - 517.

Gerloch, A.: Teorie práva, 3. vyd., Dobrá Voda 2004.

Haack, S.: Pragmatism. In: Bunnin, Nicholas, Tsui-James, E. P. (eds.): The Blackwell Companion to Philosophy, Massachusetts, Oxford, 2003. str. 774 - 789.

Jackson, J., Doran, S.: Evidence, In: Patterson, Dennis (eds.): A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory, Massachusetts, Oxford, 1999.

James, W.: The Meaning of Truth, In: Bowers, Fredson, Skrupskelis, Ignas K. a kol.: The Works of William James, Cambridge, London, 1975

Kaplan, J.: Decision Theory and Factfinding Process, Stanford Law Review, roč. 20, 1967-68, str. 1065 - 1092.

Kejř, J.: Pojem soudního důkazu v středověkých právních naukách, Stát a Právo 13/1967, str. 169 - 188.

Kelsen, H.: The Principle of Sovereign Equality of States as a

Basis for International Organization, Yale Law Journal, roč. 53, č. 2/1944, str. 207 - 220.

Kirkham, R. L.: Theorie of Truth: a Critical Introduction, Cambridge, London, 1992.

Kohoutek, J.: Elektronický platební rozkaz, In: Justiční aktuality, Ministerstvo spravedlnosti České republiky, číslo 2, březen/duben 2006, ročník 2, str. 10.

Kühn, Z.: Aplikace práva soudcem v éře střeoevropského komunismu a transformace: analýza příčin postkomunistické právní krize. Praha 2005.

Künne, W.: Conceptions of Truth, Oxford 2005.

Laenens, J. a kol.: Handboek gerechterlijk recht, Antwerpen, Oxford, 2004.

Langer, P.: Odvolání v českém trestním právu procesním. Disertační práce (nepublikováno), Praha 2006.

Macur, J.: Důkazní břemeno v civilním soudním řízení. Acta Universitatis Brunensis - Iuridica, No. 157, Brno 1995.

Macur, J.: Základní teoretické otázky legislativní koncepce civilního procesu. Bulletin Advokacie 9/1998. str. 6 - 17.

Macur, J.: Postmodernismus a zjišťování skutkového stavu v civilním soudním řízení, Acta Universitatis Masarykianae Brunensis - Iuridica, Brno 2001.

Macur, J.: Rozsudek na základě fikce uznání nároku podle ustanovení § 114b o. s. ř., Bulletin Advokacie, 2/2002, str. 28

- 36.

Malý, K.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945, 2. vyd., Praha 1999.

Menoušek, A.: Pravda materiální a procesní. Studie z nového soudního řádu, Praha 1898.

Murray, P., Stürner, R.: German Civil Justice, Durham 2004.

Nicholson, D.: Truth, Reason and Justice, Epistemology and Politics in Evidence Discourse, Modern Law Review, roč. 57, 1994, str. 726 - 744.

Pátek, L.: Slovo o významu nového soudního řádu, Právník, roč. 35, 1896, str. 728 - 732.

Pipek, J.: Nad paragrafem 2 odstavec 5, věta první, trestního řádu. Právní rozhledy 7/1999, str. 410 - 415.

Puntel, B. L.: Wahrheit, In: Krings, H., Baumgartner, H. M., Wild, Ch.: Handbuch Philosophischer Grundbegriffe, Band 6, München, 1973, s. 1649 - 1668.

Roose, P.: Becommentarieerd Wetboek Gerechterlijk recht, 7. vyd., Gent 2002.

Stamp, F.: Die Wahrheit in Strafverfahren: Eine Untersuchung zur prozesuellen Wahrheit unter besonderer Berücksichtigung der Perspektive des erkennenden Gerichts in der Hauptverhandlung, Kieler Rechtswissenschaftliche Abhandlungen (NF) - Band 16, Baden-Baden, 1998.

Summers, R.: Formal Legal Truth and Substantive Truth in

Judicial Fact-Finding, In: Summers, R. (ed.): Essays in Legal Theory, Dordrecht, London, Boston, 2000.

Šámal, P. a kol.: Trestní řád. Komentář - díl I. a II., 5. vyd., Praha 2005.

Štajgr, F.: Materiální pravda v občanském soudním řízení. Praha, 1954.

Trestní kolegium Nejvyššího soudu ČR: Zpráva o analýze a vyhodnocení účinnosti novely trestního řádu č. 265/2001 Sb. ve vztahu k soudnímu řízení, sp. zn. Ts 42/2003, Sběrka soudních rozhodnutí a stanovisek, 9-10/2004. str. 594 - 674.

Tribe, L. H.: Trial By Mathematics: Precision and Ritual in the Legal Process, Harvard Law Review, roč.84, 6/1971, str. 1329 - 1393.

Twining, W.: Bentham on Torture, Northern Ireland Legal Quarterly, roč. 24, 3/1973.

Twining, W.: Taking Fact Seriously, Journal of Legal Education, ročník 34, 1984.

Twining, W.: Evidence and Legal Theory, In: Twining, W. (ed.): Common Law and Legal Theory, New York, Oxford, 1986.

Twining, W.: Taking Fact Seriously - Again, Journal of Legal Education, roč. 55, 2005.

Warner, R.: Legal Pragmatism. In: Patterson, Dennis (ed.): A Companion to Philosophy of Law and Legal Theory, Massachusetts, Oxford, 1999.

Watkin, T. G.: An Historical Introduction to Modern Civil Law, Ashgate, Aldershot, Vermont, 1999. 498 str.

Weinberger, O.: Logické a metodologické základy důkazu v oboru práva, Stát a právo 13/1967, str. 189 - 226.

Winterová, A.: Hledání pravdy v civilním procesu. In: Právnická fakulta UK 1348 - 1998, jubilejní sborník, Praha 1998,

Winterová, A.: Civilní právo procesní, 2. vyd., Praha 2002.

Winterová, A.: Koncentrace civilního soudního řízení, Bulletin Advokacie, 4/2001, str. 8 - 23.

Zippelius, R.: Juristische Methodenlehre. Eine Einführung, 4. vyd., Mnichov, 1985, str. 87.